

SULTAN II. ABDÜLHAMİD’İN HAYVAN MERAKI: YILDIZ SARAYI’NDA KUŞLUK-I HÜMÂYÛN TEŞKİLATI

Diren Çakılcı

Araştırma Görevlisi, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Öz

1876 yılında tahta geçen Sultan II. Abdülhamid, çeşitli sebeplerden dolayı Yıldız’da ikamet etmeyi tercih etmişti. Yıldız Sarayı bahçelerinde, muhtelif yerlerde oluşturulan kafes, kümes ve ağılarda birçok türden oldukça fazla sayıda hayvan bulundurulmuştur. II. Abdülhamid dönemini konu alan pek çok hatıratı sıkça karşılaşılan, Sultanın hayvanlar konusundaki ilgisi, onun zoolojiye olan merakına vurgu yapsa da bu durumun Osmanlı arşiv belgelerindeki yansımaları II. Abdülhamid’in hayvan yetiştiriciliğine dair faaliyetlerinin sade bir meraktan ziyade birçok yönüne işaret etmektedir. Çalışmada, II. Abdülhamid döneminde Yıldız’da inşa edilen, kuşhane başta olmak üzere, arslanhane, ceylanhane, geyikhane, sülülük, koyun ağılı ve diğer hayvan bakım yerlerine temas edilecektir. Yıldız Sarayı kayıtları ve Hazine-i Hassa defterleri arasında bulunan, söz konusu hayvanların çeşit ve miktarları, hayvan bakıcılarının görev, maaş ve sayıları ele alınarak II. Abdülhamid’in bu konudaki faaliyetleri somut rakamlarla ortaya konacaktır. Bu çerçevede, oluşturulan Kuşluk-ı Hümâyûn’un teşkilat yapısı ve gelir-giderlerine ait rakamlar değerlendirilecektir. II. Abdülhamid’in şahsi merakı ve sergi amacıyla dünyanın muhtelif bölgelerinden getirttiği birçok türdeki hayvan yanında, adeta bir çiftlik işletmesi vasfını kazandıran pek çok türden hayvanın farklı maksatlarla kullanıldığı açıktır. II. Abdülhamid’in 33 yıllık iktidarı boyunca büyük emeklerle elde ettiği bu konudaki birikim, 1909’da sahipsiz kalmış, maalesef yok olmaya mahkûm edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Yıldız Sarayı, Zooloji, Kuşluk-ı Hümâyûn, Hayvan Yetiştiriciliği.

Abstract

SULTAN ABDULHAMID II’S PASSION FOR ANIMALS: KUŞLUK-I HÜMÂYÛN IN YILDIZ PALACE

Sultan Abdulhamid II who ascended the throne in 1876, preferred to stay in Yıldız Palace. Many species of animals have been housed in many kinds of cages and poultry in various places of the Yıldız Palace gardens. In the memoir books about the period of Abdulhamid II, Sultan’s interest

Sorumlu yazar/ Corresponding author: Diren Çakılcı, direncakilci@akdeniz.edu.tr

Geliş Tarihi/Submitted: 13.11.2018 **Kabul Tarihi/Accepted:** 03.12.2018

DOI: 10.26650/TurkJHist.2018.18013

Cite this article as: Diren Çakılcı, “Sultan II. Abdülhamid’in Hayvan Merakı: Yıldız Sarayı’nda Kuşluk-I Hümâyûn Teşkilatı” *Turk J Hist*, issue 68 (2018), p.57-100.

in animals is mentioned and they emphasize the zoological nature of this curiosity. Reflections of this situation on Ottoman archival documents point to many aspects of Abdulhamid II's activities related to animal raising. In this study, kushane, arslanhane, ceylanhane, geyikhane, sulunluk, barn and other animal places built in Yıldız during Abdulhamid II period are mentioned. Based on the Yıldız Palace records and Hazine-i Hassa registrations, the kinds and number of animals, duties, salaries and numbers of zookeepers are revealed. So, the activities of Abdulhamid II regarding this issue are put forward along with concrete evidence. The organizational structure and income-expenditure data is evaluated. Besides the many species of animals that Abdulhamid II brought from various parts of the world both to satisfy his personal curiosity and to exhibit them, it is clear that many species of animals that gave the place a quality of the farmhouse establishment in Yıldız were used for different purposes. This fund which Abdulhamid II brought together with great effort during his reign of thirty-three years became unclaimed in 1909 and unfortunately it has been condemned to disappear.

Keywords: Abdulhamid II, Yıldız Palace, Zoology, Kuşluk-ı Hümâyûn, Animal Raising.

Giriş

Osmanlı Devleti saraylarında hayvan yetiştirme ve bunların idaresine ilişkin çeşitli görevliler tayini oldukça eskiye dayanmaktadır¹. Bazı sultanların hayvanlara dair merak ve tutkusunu saraylarda hayvan yetiştirme işinin dönem dönem yoğunluk kazanmasına vesile olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısında, bilhassa vahşi hayvan merakı bulunan Sultan Abdülaziz döneminde, birçok bahçede kurulan kafes ve hayvan bakım sahaları halefleri dönemlerindeki faaliyetlerin de temelini oluşturmuştur. Buna bağlı olarak konu kapsamında yer alan Yıldız Sarayı'nın henüz bir köşk ve bahçesinin de Çırağan Sarayı'nın dış bahçesi olduğu dönemlerde burada bir arslanhane² ve arslancı odası, kuşluk, güvercinlik ve tavusluklar inşa edildiği bilinmektedir³.

Yıldız Köşkü'nün teşekküllü bir saray kompleksine dönüşmesi Sultan II. Abdülhamid döneminde gerçekleşmiştir. Geniş bahçeler içerisinde bağlantılı veya birbirinden bağımsız köşk ve pavyonlardan oluşan Yıldız Sarayı'nda, şehzadelikinden beri hayvanlara merakı bulunan (özellikle güvercin ve at)⁴; şehzadelikini de adeta

¹ Bu hususta Enderun teşkilatındaki doğancılar koğuşu ve has ahırda bulunan seyis, deveci, taycı gibi farklı isimlerle anılan gruplar örnek teşkil etmektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 301, 491, 495, 500.

² Osmanlı Devleti'nde arslanhanelerin tarihi hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. Mehmet Mert Sunar, "Osmanlı Devleti'nde Arslanhane", *Toplumsal Tarih*, sayı 292 (Nisan 2018), s. 36-41.

³ 1874 yılına ait inşaat masraf defterlerine göre burada, kafeslerin bir kısmı camlı, zeminleri mermer döşeli, açık ve kapalı odası bulunan bir arslanhane, kuşların tüneyebilecekleri ve bakımlarının kolayca yönetilebileceği kuşluklar inşa edilmiştir. BOA., *HH.d.*, 12813.

⁴ Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Timaş Yay., İstanbul 2018¹², s. 25, 34; Vahdettin Engin, *Sultan Abdülhamid ve İstanbul'u*, Simurg Yay., İstanbul 2001, s. 25.

bir çiftlik işletmecisi gibi sürdürerek ziraata dair tecrübe kazanan II. Abdülhamid'in buradaki hayvan yetiştirme faaliyetleri selefleri ve haleflerini geride bırakmıştır. Hatta çağdaş dünya hükümdarlarının çoğunun benzer faaliyetleri karşısında büyük bir zenginliğe ulaşmıştır. Bir saray teşkilatı konusu olması yanında, Sultan II. Abdülhamid'in fiziki çevresi, devlet adamlığı, yetenekleri ve farklı karakteri hakkında da pek çok bilgiyi içeren bu konu, literatürde daha çok Padişahın şahsi merakı ve yüksek duvarlar arasındaki inziva hayatının eğlencesi olarak yorumlanmıştır. Bu nazarla, eleştirel yazılarda gereksiz ve fuzuli masraf olarak da nitelendirilen bu faaliyetlerin, Kuşluk-ı Hümâyûn teşkilatı çerçevesinde arşiv evrakına istinaden ele alınması önem arz etmektedir.

II. Abdülhamid'in hayvan sevgisi ve merakı onunla ilgili hemen her eserde değinilen bir konudur. Daha çok kızları Ayşe ve Şadiye Sultanların hatıratlarına dayanan Padişahın “Dadı Kalfâ” isimli beyaz papağanı, “Pamuk” ve “Ağa Efendi” isimli kedileri, “Chérie” isimli köpeği⁵ ve diğer bilgilerin yer aldığı bu eserlerde arşiv evrakının eksikliği dikkat çekmektedir⁶. Sultanın farklı ülkelerden getirttiği çeşitli hayvanlar ve saraydaki imar faaliyetlerine dair ilgi çekici bazı arşiv evrakı ve hatırat kayıtları ise belli başlı yayınlarda yer almıştır⁷. Fakat otuz üç yıllık saltanatı boyunca hayvan yetiştiriciliği konusunda artarak devam eden faaliyetleri ve sürgün yıllarında dahi süren hayvan besleme alışkanlığı, saray teşkilatı bünyesinde kapsamlı bir değerlendirmeye muhtaçtır. Padişaha karşı bazı haksız eleştirileri bertaraf edecek tespitleri ve önemli sonuçları beraberinde getirecek olması bu çalışmayı elzem kılmaktadır.

Yıldız Sarayı'nda Hayvan Islahı

Sultan Abdülaziz döneminde diğer saray ve kasırlarda kurulan kuşluklar⁸ gibi Yıldız Bahçesi'nde ve Yıldız Kasrı'nda da hayvan bulundurulmaktaydı. 1875-1876 yıllarında saray ve kasırlarda bulunan hayvanları gösteren deftere göre toplam hay-

⁵ Şadiye Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid, Saray ve Sürgün Yılları*, Timaş Yay., İstanbul 2012³, s. 38-39; A. Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 121, 123, 125.

⁶ Süleyman Dikici, “Bu Hayvanlar Çok Farklı”, *Uzakları Görebilen Hükümdar Sultan İkinci Abdülhamid Han, I*, Hamidiye Yay., İstanbul 2015, s. 173-176.

⁷ Feza Günergun, “Türkiye’de Hayvanat Bahçeleri Tarihine Giriş”, *I. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildirileri*, ed. Abdullah Özen, Elazığ 2006, s. 12-13; Yase-min Acaralp, “Yıldız Sarayı ve Yıldız Kasrı Bahçeleri”, *Milli Saraylar*, sayı 11 (2013), s. 220; Zafer Orha, “Saraylı Hayvanlar”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, sayı 27 (2017), s. 25-27; Kasım Hızlı, “Sultan Abdülhamid’in Polisiye Merakı ve Avrupa’dan Getirttiği Polis Köpekleri”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, sayı 27 (2017), s. 118-120.

⁸ “Kuşluk” terimi, saray terminolojisinde her türlü hayvanın bulunduğu yerler için kullanılan genel bir ifadedir. Bunun yanında ceylanhane, arslanhane, geyikhane terimleri kullanılmakla beraber arşiv evrakında genellikle “kuşluk-ı hümâyûn” tabiri gözlenmektedir.

van sayısı 6.137 olup, bunların çoğunluğu sülün, tavuk, güvercin, kanarya ve kumru gibi kanatlı hayvanlardan müteşekkildi. İlgî çekici olup ender miktarlarda bulunan arslan, kaplan, zürafa, devekuşu, ceylan gibi vahşi hayvanlar Topkapı ve Beylerbeyi sarayı kafeslerinde yetiştirilirken, Dolmabahçe, Çırağan, Yıldız gibi daha sık kullanılan merkezlerde küçükbaş ve genellikle kanatlı hayvanların tercih edildiği görülmektedir⁹.

Tablo 1

1875-1876 yıllarında saray ve kasırlarda bulunan hayvan tür ve miktarları listesi.

Bulunduğu Yer	Tür	Adet
Mâbeyn-i Hümayûn Kuşluğu (Dolmabahçe)	Kuşu ve Kanaryalar	15
	Güvercinler	110
	Fizan Sülünleri	12
	Tepeli Tavuk ve Horozlar	26
	Mısır Kuşları	5
	Gök Rengi Tuti	2
Çırağan Sarayı Kuşluğu	Fizan, Kahverengi, Pullu Sülünler	87
	Kumrular	12
	Papağan	4
Yıldız Kasrı Kuşluğu	Fizan, Pullu ve Diğ. Cins Sülünler	121
	Hind Güvercini	2
	Kumrular	14
	Amerika ve Nemçe Sakaları	14
Demir Kuşluk (Yıldız Bahçesi)	Yeşil Tuti	200
	Kanaryalar	170
	Siyah Kuğular	29
	Güvercinler	550
	Tavuklar	159
	Mısır Kumrusu	61
	Geyik	80
	Zağar (Av Köpeği)	11

⁹ BOA., *HH.d.*, 17125.

YILDIZ SARAYI'NDA KUŞLUK-I HÜMÂYÛN TEŞKİLATI

Topkapı Sarayı Kuşluğu	Arslan	7
	Kaplan	4
	Yaban Mandaları	4
	Zürafa	3
	Yaban Merkebi	4
	Yaban Devesi ve Keçisi	2
	Devekuşu	77
	Güvercinler	100
	Tavuklar, Kazlar, Hindiler	381
Beylerbeyi Sarayı Kuşluğu	Arslan	7
	Devekuşu	3
	Turna	2
	Sülünler	40
	Güvercinler	520
	Yaban Merkebi	2
	Ceylan	17
	Mısır Kumrusu	5
	Büyük Papağanlar	5
	Kanaryalar	45
	Tavuskuşları	35
	Köpekler	12
	Kaz, Ördek ve Tavuklar	676
	Ayazağa Kasrı Kuşluğu	Sülünler, Güvercinler ve Tavuklar
Aynalıkavak Kasrı Kuşluğu	Kuşu, Ördek, Tavuk, Güvercinler	653
	Karaca ve Geyik	8
	Zağar	4
	Yaban Esteri	1
Zincirlikuyu Kasrı Kuşluğu	Sülün, Tavuk ve Güvercinler	94
	Van Kedisi	2
	Çoban Köpeği	1
Toplam Kuş ve Hayvan Miktarı	6.137	

1876'da tahta çıkan II. Abdülhamid, takip eden yılda Dolmabahçe'den Yıldız'a taşınmış ve hükümdarlığı müddetince burada yaşamıştır. Zamanla Yıldız'da inşa edilen yeni birimler ve bilhassa tertip edilen bahçeler neticesinde Yıldız Sarayı Hümâyûnu olarak adlandırılan büyük bir merkez meydana getirilmiştir¹⁰. Yeni sarayda yapılacak düzenleme ve değişikliklerin yürütülmesi için kurulan Islahat Komisyonu'nun ilgilendiği meselelerden biri saray ve kasırlarda bulunan hayvanlar ile bunların bakım ve beslenmesi olmuştur. 1878 yılı yazında saray mefruşat müdürlüğü ve Kuşcubaşı'ya verilen emirlerle İstanbul'da hayvan bulunan tüm saray ve kasırların listelerinin hazırlanması, hayvan cins ve adetleri ile hademelerinin miktar, maaş ve tayinat bilgilerinin komisyona sunulması istenmiştir¹¹. Bu emir çerçevesinde hazırlanan ve günümüze ulaşan defterler Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıktığı ilk yıllarda sarayda bulunan hayvan miktarını, dolayısıyla seleflerinden kalan birikimi öğrenmemizi sağlarken, saltanatının sonlarındaki hayvan listeleriyle mukayese etme ve gelişimi izleme fırsatı sunmaktadır. II. Abdülhamid öncesi, Yıldız Kasrı ve bahçelerinde bulunan kuşluklar, Sultan Abdülaziz döneminde Çırağan Sarayı'nın dış bahçe yapıları olarak inşa edilen Malta, Çadır ve Çit Kasırları etrafında bulunan kafeslerle, ileride Şale Kasrı'nın inşa edileceği bahçede bulunan Demir Kuşluk'tan ibaretti. İstisna olarak Çadır Kasrı yakınında bir keçilik bulunmakta ve burada nadir keçi cinsleri yetiştirilmekteydi¹². Yine Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılan arslanhane ve ceylanthane mevcut olmakla birlikte, vahşi hayvanlardan ziyade kanatlı türlerine ev sahipliği yapmaktaydılar. Islahat Komisyonu'na sunulan listeler üzerinde komisyonca yapılan çalışma sonucunda, gerek hayvan türlerinin düzenlenmesi gerekse hayvan besleme ve bakımı için yapılan yüksek miktardaki masrafların azaltılması için bir tasarruf planı taslağı hazırlandığı görülmektedir. Son kararın Padişaha bırakıldığı bu plana göre, sadece Yıldız Sarayı bünyesinde bulunan (çoğunluğu kanatlı türü) toplam 3.382 hayvanın %85'e yakınının kuşluklardan çıkartılması ve bunlara bakmakla sorumlu kuşçuların da yarıya yakınının çerağ edilerek tasarrufa gidilmesi öngörülmüştü. Böylece hayvanlar için sarf edilen aylık hububat masrafları ile hademelere verilen maaşlarda %50'lik bir tasarruf hedeflenmişti¹³. Bu taslağın ne denli uygulandığına dair kesin bir söz

¹⁰ Yıldız Sarayı tarihi, yapıları ve bahçeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Sevim İlgürel, "Yıldız Köşkü", İA, c. XIII, İstanbul 1986, s. 423-428; Afife Batur, "Yıldız Sarayı", *Devr-i Hamid-Sultan II. Abdülhamid*, Kayseri 2011, s. 129-151; Bülent Bilgin, "Yıldız Sarayı", *DİA*, c. XLIII, 2013, s. 541-544.

¹¹ BOA., Y.PRK.HH., 3/19; BOA., Y.PRK.SGE., 1/18.

¹² BOA., *Y.EE.d.*, 264/2.

¹³ Söz konusu tasarruf planı Yıldız Sarayı kuşlukları yanında Dolmabahçe ve Beylerbeyi sarayları ile Sadabad ve Ayazağa Kasrı kuşluklarını da kapsamaktaydı. Bu suretle tüm kuşluk giderlerinden aylık 22.000 kuruş dolaylarında tasarruf gerçekleşecekti. BOA., *Y.EE.d.*, 264/2.

söylenememekle birlikte, aşağıda da temas edileceği üzere yakın tarihli listeler incelendiğinde, hayvan ve hizmetli sayılarında büyük farklar bulunmamaktadır. Ancak bunların mevkilerinde ve tür çeşitlerinde hatırı sayılır artışlar yaşanmıştır. Sultan II. Abdülhamid, mevcut hayvan türlerinin ıslahı ve çeşitliliğin artırılması yolunda bir hedef izlerken, saray bahçesindeki imar faaliyetleri sonucu hayvanların yeniden tertip edilen kuşluklarda daha geniş bir sahada yetiştirildikleri izlenmektedir.

Doğrudan kuşluk-ı hümâyûnla ilişkili olmasa da Padişahın benzer bir ıslahat çalışmasını İstabl-ı Âmire için de gerçekleştirdiği ve 1880'de yapılan teftiş sonucu saraylar bünyesinde bulunan 666 adet binek ve araba hayvanının yarısına yakınının ihtiyaç fazlası olduğu, elden çıkartılması gerektiği tespit edilmiştir¹⁴. 1884'te von Hobe'a¹⁵ yaptırılan ikinci bir teftişte Yıldız, Dolmabahçe ve diğer sarayların tavlalarında bulunan binek ve araba hayvanlarının sayısının 995 olduğuna bakılırsa ilk teftiş sonrası bir adım atılmadığı tahmin edilebilir. Hobe'a göre bu hayvanların %10'u işe yaramamaktaydı¹⁶.

Kuşluk-ı Hümâyûn Teşkilatı ve Gelişimi

Arşiv evrakında sıklıkla Sultan Abdülaziz döneminde kullanıldığı görülen “kuşluk” kavramı saray bünyesinde tam teşekküllü bir teşkilat olarak II. Abdülhamid döneminde ortaya çıkmaktadır. Gelir ve giderleri Hazine-i Hassa Nezareti'nin kontrolüne bağlı olan “kuşluk-ı hümâyûn”¹⁷, başında kuşçubaşı unvanını haiz bir yönetici ile ona bağlı kuşçu, avcı ve çobanlardan meydana gelen bir saray birimidir. Başta Yıldız Sarayı olmak üzere diğer saray ve kasırlardaki kafes, kümes, ağıl ve sair bakım sahalarının idaresinden, hayvanların bakım ve beslenmesinden, ender türlerin korunması ve çoğaltılmasından sorumlu olan bu teşkilat Hazine-i Hassa'ya bağlı bir birim olarak doğrudan padişahın hizmetindeydi.

a. Hayvan Bakım Sahalarının İmarı

1877 tarihiyle hızlı bir imar süreci başlayan Yıldız'da kuşluk-ı hümâyûna bağlı sahaların inşası da gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, zaman içerisinde hayvan sayılarının artması, bakım ve ıslah çalışmaları kapsamında doğan ihtiyaçlara binaen yeni kuşluklar inşa edilmiştir. Kuşlukların inşa sürecinde etkin olan iki isim şüphesiz bizzat II. Abdülhamid ve kuşçubaşıdır. Saray bahçelerinde ve kuş-

¹⁴ BOA., Y.PRK.AZJ., 3/54.

¹⁵ Yüzbaşı von Hobe, 1882'de İstanbul'a gelerek Osmanlı ordusunda görev alan dört kişilik Alman askerî heyeti içinde yer almaktaydı. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yay., İstanbul 2010¹¹, s. 105-106.

¹⁶ BOA., Y.PRK.SGE., 2/50.

¹⁷ Arzu Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, TTK Yay., Ankara 2000, s. 124.

luklarda yaptığı günlük geziler ve kontroller sırasında tespit ettiği eksiklikleri ve yapılması gerekli işleri başta kuşçubaşı olmak üzere musahiplerine sözlü olarak bildiren Padişahın emirleri karşısında kuşlukların bağlı olduğu birimler arasındaki iç yazışmalar sonucunda çeşitli yatırımlar yapılmıştır. Birçok örnekte Padişahın sözlü olarak Başmusahip Nadir Ağa'ya emirler verdiği veya ihtiyaçlar karşısında kuşçubaşının taleplerde bulunduğu görülmektedir. Saray kuşluklarında yeniden veya ilave olarak yapılacak inşaat, tamir, boya ve diğer işlerde ebniye-i seniyye anbarı¹⁸ müdürlüğüne keşif çalışması yapılmakta, gereken masraf miktarı tespit edildikten sonra konu doğrudan Hazine-i Hassa Nazırı'na havale edilerek bütçe talep edildiği görülmektedir. Nezaretin, Padişahın olurluğunu alması karşısında inşaat işleri yine nezaret bünyesindeki ebniye-i seniyye anbarı, tamîrhâne-i hümayûn¹⁹ veya demirhane gibi birimlere yaptırılmaktaydı. Küçük ve büyük kafesler bazen de marangozhâne-i hümayûnda imal edilmekteydi²⁰. Bu çerçevede, Yıldız'da inşa edilen ilk yerlerden biri, 1878'de Şale Kasrı bahçesinde bulunan eski demir kuşluk²¹ yanındaki boş sahaya yapılan güvercinliktir²². Ayrıca, Valide Kapısı²³'nı geçtikten sonra sol tarafta bulunan kiler ve silahhane yakınındaki eski güvercinlik de 1886'da tamir edilip on dört gözlü geniş bir güvercinliğe dönüştürülmüştür.²⁴ II. Abdülhamid'in güvercinlere olan aşırı ilgisi bu ilk icraatı anlamlı kılarken, ikinci adımda Harem-i Hümayûn içerisinde büyük demir bir kuşluk yaptırılmıştır²⁵. 1908 yılında ise yine Harem içerisinde padişahın isteğiyle camekân bir papağanlık, tamirhâne-i hümayûn marifetiyle inşa edilmiştir²⁶. Bilhassa konuşan papağanlara

¹⁸ Bu anbar müdürlüğü Hazine-i Hassa'ya bağlı olup, sarayların inşa ve tamir işleriyle meşgul olmaktadır. Arzu Terzi, *a.g.e.*, s. 66-67. Ebniye-i Seniyye Müdürlüğü hakkında tafsilat için bkz. Arzu Terzi, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Ebniye-i Seniyye İdaresi (Görevleri ve Teşkilatı)", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 16 (1998), s. 109-119.

¹⁹ Ali Gözeller, "Yıldız Sarayı Tamirhâne-i Hümayûnu", *Milli Saraylar*, sayı 15 (2016), s. 89.

²⁰ Marangozhanede yapılan kafeslerin masraf kayıt örnekleri için bkz. BOA., *HH.d.*, 5108.

²¹ Sultan Abdülaziz döneminde yaptırılan bu kuşluk, II. Abdülhamid zamanında genişletilmiş ve üç bölümden müteşekkil büyük bir güvercinliğe dönüşmüştü. BOA., *HH.d.*, 31441; BOA., *Y.MTV.*, 182/48; BOA., *Y.PRK.SGE.*, 11/75.

²² Ebniye-i seniyye anbarı müdürü Vasilaki tarafından inşa ettirilen güvercinlik 64.752 kuruşa mal olmuştu. Bu meblağ güvercinliğin gayet büyük ve teferruatlı bir yapı olduğuna işaret etmektedir. BOA., *HH.d.*, 11809.

²³ Bugünkü Yıldız Sarayı Müzesi'nin girişi.

²⁴ BOA., *Y.PRK.HH.*, 13/21.

²⁵ Demir kuşluk işi Demircibaşı Molinari'ye yaptırılmıştır. BOA., *Y.PRK.HH.*, 13/69. Konum için bkz. "Yıldız Sarayı Vaziyet Planı", *Belgelerle Yıldız Sarayı Rehberi*, yıl 1 sayı 1, 1982.

²⁶ BOA., *Y.MTV.*, 310/226.

karşı ilgi duyan Padişah, özellikle beyaz renkli olanları birçok dairede müstakil kafeslerde bulundurmaktaydı. Hatta bu papağanlar için bir adet kafes üreten ve bunu Padişah'a takdim eden Kolağası Ahmed Efendi'nin haiz olduğu nişanın rütbesi terfi ettirilmişti²⁷. İç bahçede, önemli kuşluklardan biri de bahçe içerisindeki büyük "Hamid Havuzu" ortasında bulunan ada üzerinde yer almaktaydı. Bugün hala ayakta olan ada kuşluğu demir kafeslerinin yanında, ahşap döşemeli keklük kümesleri inşa edilmişti²⁸.

Belge ve haritalardan anlaşıldığı kadarıyla Şale Kasrı ve Merasim Dairesi bahçesini çevreleyecek surette, elektrik makinasının devamındaki dairelerde kuşluklar inşa edilirken pek çok türden sülünün bulunduğu ve "sülünlük" olarak adlandırılan kümesler de buraya yaptırılmıştı. Mevcut sülünlüklerin yetersizliğini sözlü olarak kurenâ-yı şehriyarîye ifade eden kuşçubaşının talepleri karşısında 1886 yılında aynı yerde yeni sülünlük odaları yaptırılmış²⁹, buradaki mükemmel sülünler için son kümesler ise 1907 yılı başlarında Merasim Dairesi arkasına eklenmişti³⁰. Nitekim sayı ve tür fazlalığı olarak güvercinleri takip eden sülünlerin bakım ve muhafazası zahmetliydi. Merasim Dairesi'nin diğer tarafında ise has ahırlar yer alırken Kuşluk-ı Hümâyûn idaresi dâhilinde bulunmayan bu bölgede, Padişahın çok sevdiği atı Ferhan'ın adına ithafen inşa ettirdiği İstabl-ı Âmire-i Ferhan³¹ binasına değinmek gereklidir. Çünkü bu örnekte Padişah özel hayvanının ismini bir yapıya vermeyi tercih etmiştir. Bu husus bir kez daha dikkatleri II. Abdülhamid'in hayvan sevgisine çekmektedir.

İç bahçe duvarlarının dışında kalan ve Çırağan Sarayı'na kadar inen bahçeler dış bahçe olarak tanımlanmaktaydı. Burada bulunan Malta ve Çadır Köşkleri ile II. Abdülhamid döneminde daha aşağıda inşa edilen Acem Köşkü (Yeni Köşk) etrafında çeşitli kuşluklar bulunmaktaydı. Çadır Kasrı karşısında eski keçiliğin yanına 1886 yılında yapılan dört kümes ve bunların etrafının tellerle çevrilmesi sonucu Çadır Kasrı kuşluğu meydana gelmiş ve buraya pek çok türden kanatlılar yerleş-

²⁷ Padişah takdim edilen kafes nedeniyle öncelikle Ahmed Efendi'yi sanayi nişanı ile taltif etmek istemiş, ancak bu nişan daha önce kendisine verilmiş olduğundan rütbe terfi ve para ödülü tercih edilmiştir. BOA., Y.PRK.BŞK., 29/73; BOA., Y.PRK.BŞK., 33/42.

²⁸ Döşemelerin yenilenmesi ihtiyacı üzerine lazım olan ağaçlar koru-yu hümâyûndan tedarik edilmiş, böylece masraf miktarları azaltılmıştı. BOA., Y.MTV., 250/40. Ada Kuşluğu için bkz. Ek 1.

²⁹ BOA., Y.MTV., 20/41.

³⁰ BOA., Y.MTV., 299/55.

³¹ Binaya dair ayrıntılı bilgi için bkz. İhsan Yücel, "Yıldız Sarayı İstabl-ı Âmire-i Ferhan Binaları'nın Restorasyonu ve Yeniden Yapılanmaları", *Milli Saraylar 1994/1995*, İstanbul 1996, s. 136-147.

tirilip, keçilikte nadir keçi türleri korunmuştu³². Çadır Kasrı'nın hemen yanındaki sebze bahçesinde de bir kuşluk olduğu 1888 tarihli tamirat kayıtlarından anlaşıl- maktadır³³. Malta Kasrı'nda da kuşluklar bulunmasına rağmen kasrın etrafı ile daha aşağıda inşa edilen Acem Köşk'ü çevresinde daha çok vahşi ve büyük hayvanlar için yerler inşa edilmişti. Örneğin, 1905'de yeni bahçe denen Acem Köşkü bahçe- sinde bir arslanhane inşa edilmeye başlanmış ve bazı vahşi hayvanlar buraya kon- muştur³⁴. Nitekim Ayşe Sultan da hatıratında, buradaki vahşi ve büyük hayvanların çokluğuna binaen burayı adeta bir hayvanat bahçesi olarak nitelendirmiştir³⁵. Bu bahçede keklik kafesleri de mevcut olup, ada üzerindeki keklik kafesleri gibi ze- minleri ahşap döşenmişti. Bu ahşap döşemelerin yenilenmesi ise 1908'de Hereke Fabrika-yı Hümâyûn'u tarafından yapılmıştı³⁶. Görüldüğü gibi saray içerisindeki tüm birimlerin kuşluklar üzerinde emeği söz konusu olup, bu husustaki tüm ihtiyaç- lar saray sınırları dâhilinde karşılanabilmekteydi. Söz konusu bölgede yer alan çini fabrikasının ardına 1899'da zağarlık inşa edilerek av köpeklerinin bakımı burada temin edilirken³⁷, yine bahçenin aşağısında Ortaköy'ün üzeri olan bölgede 1904'te bir de koyun ağılı inşa edilmişti³⁸. Bu ağılı Malta Kasrı karşısındaki büyük koyun ağılından sonra ikinci sırada gelmekteydi³⁹. Sultan Abdülaziz döneminde 1870'te Yıldız Bahçesi'nde inşa edilen ceylanhane/geyiklik de bahçenin bu aşağı kısmında olmalıdır⁴⁰. Zira Abdülhamid dönemi hayvan listelerinde yeri belirtilmese de cey- lanhaneye temas edilmekle birlikte⁴¹, büyük hayvanların bakımı için dış bahçenin tercih edildiği bilinmektedir.

Bahsi geçen özel mekânlar yanında Yıldız'da birçok daire içerisinde de kuşluklar mevcuttu. Bunlardan en bilineni mâbeyn kütüphanesi limonluğundaki kuşluktur. Ayrıca selamlık bahçesindeki Harem-i Hümâyûn kapısı nöbet mahal-

³² BOA., Y.MTV., 20/110.

³³ BOA., Y.MTV., 35/67.

³⁴ Arslanhane inşası için satın alınan eşyalar, amele ve masraf defterleri için bkz. BOA., *HH.d.*, 30985; BOA., *HH.d.*, 31205; BOA., *HH.d.*, 31273; BOA., *HH.d.*, 31306.

³⁵ "Acem Köşkü'nün olduğu yer adeta havvanat bahçesi gibiydi. Küçük ayılar, devekuşları, may- munlar, zürafalar ve bir çift zebir (zebra) hep orada idi." A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s. 124.

³⁶ BOA., Y.MTV., 307/205.

³⁷ BOA., *HH.d.*, 3139.

³⁸ BOA., *HH.d.*, 31286.

³⁹ BOA., Y.PRK.AZJ., 21/34.

⁴⁰ BOA., *HH.d.*, 21899.

⁴¹ BOA., Y.PRK.HH., 11/59.

linde de bir kuşluk mevcuttu⁴². Kapalı mekânlardan sonra bu bahçelerde hayvanların bulunduğu en önemli yerler şüphesiz havuzlardı. Başta Hamid Havuzu olmakla birlikte, Çadır Kasrı önündeki havuzda, Malta Kasrı altındaki havuzda çeşitli ördek, kuğu, kaz, telli turnalar, saz tavukları ve angut gibi su kuşları bulunmaktaydı. Çadır Kasrı'nın bulunduğu tepeden sahildeki Mecidiye Kapısı'na⁴³ kadar uzanan doğal boğaz içerisine yapılan ve Dere Havuzu olarak adlandırılan geniş sahada da birçok su kuşu doğal ortamlarında yaşamaktaydı⁴⁴. Bu manzaralar, Yıldız bahçelerini insan elinden çıkmış bahçelerden ziyade birer doğa harikasına dönüştürüyordu. Öyle ki, saray hayvanlarının kontrol ve tedavisi için Fransa'dan getirilen hayvanat bahçesi uzmanı D. Joumbar bahçeyi tanımlarken *“Parkta hiçbir nebatat bahçesinde emsali görülmemiş surette mevcut olan göller ve akarsular üzerlerinde siyah ve beyaz ve sorguçu kuğular, Mısır kazları ve her cins kazlar, ördekler, yelkovanlar ve sair kuşlar gördüm. Bu hayvanların ve durdukları mevkilerin gönülleri çelen manzarası ilk anda beni hayret ettirdi. Kuşların sağlıkları istenildiği gibidir. Çünkü beslenecekleri birçok şey haricinde hasta olanlar için gerekli kum ve kurt gibi doğal ve kuru gıdaları bulabilecekleri, benim de bazı zaman içinde kayb olduğum geniş bir parka sahiptirler.”* ifadelerini kullanmıştı. D. Joumbar'ın II. Abdülhamid'e arz ettiği teftiş raporuna göre; saraydaki kuşluk, kafes ve kümeslerin temizliği ve hayvanların bakımı çok iyi şekilde yapılıyor ve binlerce hayvan içerisinde nadiren birkaç hasta tespit edilebiliyordu. Joumbar, özellikle hayran kaldığı Harem-i Hümâyûn kuşluğunun işin ehli kimseler tarafından yapıldığını vurgulayarak saray kuşçularını da yeri geldiği takdir etmiştir⁴⁵.

b. Serkuşçu-yu Şehriyarî ve Saray Kuşçuları

Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı olan Kuşluk-ı Hümâyûn teşkilatı bir serkuşçu-yu şehriyarî yani kuşçubaşı bünyesinde sayıları tarihlere göre değişen muhtelif miktarda kuşçu, avcı, çoban ve idari işlerle meşgul olan kâtiplerden müteşekkildi. Kuşçular kapalı ve açık sahalardaki tüm kanatlılarla meşgul olurken, avcı tabir edilen hademelerin vahşi hayvanlar yanında nadir büyük türler ve köpeklerden sorumlu oldukları anlaşılmaktadır. Çobanlar ise ağıllarda bulunan koyun, keçi ve inek benzeri hayvanların yetiştirilmesi, sağılması gibi sorumluluklara sahipti.

⁴² BOA., Y.PRK.SGE., 2/82.

⁴³ Bugünkü Yıldız Parkı girişi.

⁴⁴ BOA., Y.PRK.HH., 11/59; BOA., Y.PRK.HH., 40/30; İlgürel, a.g.m., s. 425.

⁴⁵ BOA., Y.PRK.TKM., 7/32. D. Joumbar'ın teftişini konu alan benzer çalışmalar için bkz. Günergun, a.g.m., s. 12-13; Orha, a.g.m., s. 25-26.

Arşivde bulunan kuşluk-ı hümâyûn maaş ve tayinat defterlerinin haklarında bilgi sahibi olmamızı sağladığı bu hizmetliler, değişik şehirlerden İstanbul'a gelmiş olmakla birlikte pek çoğu Sultan Abdülaziz zamanında saraya giren tecrübeli kim-selerdi. Sultan II. Abdülhamid'in 33 yıllık saltanatında yaklaşık otuz yıl kuşçubaşı unvanını taşıyan ve teşkilatı idare eden zata aynı isim olması Padişahın, tecrübe, sadakat ve hatıra verdiği önemi göstermektedir. Bu dönem boyunca serkuşçu-yu şehriyarîlik görevinde bulunan Osman Efendi'nin 1880'de, daha önce Kuşluk-ı Hümâyûn Nazırı unvanıyla anılan Kadri Efendi'nin yerini aldığı anlaşılmaktadır⁴⁶. Kayıtlara göre, Ürgüplü olan ve 1861 yılında hizmete başlayan Osman Efendi, 1880'de 1.500 kuruş maaş almaktaydı. 1908'e gelindiğinde ise Osman Efendi'nin maaşı 2.400 kuruşa ulaşmıştı⁴⁷. Osman Efendi'yi kuşçubaşı muavini Çerkez Mustafa takip ederken diğer hizmetlilerin maaşları, hizmet yılı yanında Padişah ihsanları nedeniyle farklılık arz etmekteydi.

Yıldız Sarayı dışındaki saray ve kasırlarda bulunan hizmetliler de buradaki kuşçubaşına bağlıydı ve kayıtları birlikte tutulmaktaydı. Ancak, Yıldız Sarayı'ndaki kuşçu, avcı ve çobanların sayısı Dolmabahçe, Topkapı, Beylerbeyi sarayları ile Ayazağa, Sadabad, Kağıthane Kasrı gibi yerlerin tamamının toplamından yaklaşık üç kat fazlaydı. Bu durum II. Abdülhamid dönemindeki kuşluk-ı hümâyûn faaliyetlerinin doğal olarak Yıldız'da yoğunlaştığı bilgisini desteklemektedir. Yıldız Sarayı'nda muhtelif kuşluklarda hizmet veren bu hademeler saraya Koltuk Kapısı'ndan girdikten sonra sol tarafta, bir diğer tarifle Büyük Mâbeyn arkasındaki meydana bulunan Kuşçular Dairesi'nde ikamet etmekteydiler⁴⁸. Maaşlarını her ay Hazine-i Hassa Nezareti'nden alarak, ilgili maaş defterlerine mühürlerini basan hademeler, maaş yanında belirli tayinat da almaktaydı⁴⁹. Hazine'nin detaylı kayıt politikası sonucu günümüze ulaşan bu defterlerden ayrıntılı bilgi sahibi olmak mümkündür. Buna bağlı olarak II. Abdülhamid'in saray bahçelerindeki düzenlemelerinin devam ettiği 1880 yılında kuşluk-ı hümâyûn hademelerinin isim, memleket, hizmete giriş tarihleri, görev ve görev yerleri şu şekildedir⁵⁰:

⁴⁶ 1880 yılı ıslahat raporlarında Kuşluk-ı Hümâyûn Nazırı Kadri Efendi'nin ismi yer alırken, 13 Mayıs 1880 tarihli hizmetli listesinde kuşçubaşı olarak Osman Efendi görülmektedir. 1880 yılında bir görev değişikliği yaşanmış olmalıdır. BOA., *YEE.d.*, 264/2; BOA., Y.PRK.SGE., 1/50.

⁴⁷ BOA., Y.PRK.HH., 38/46.

⁴⁸ BOA., PLK.p., 2944. Kuşçubaşı dairesi ve kuşçular koğuşu olarak da bilinen bu bina 1900ler başında tamir edilerek yenilenmiştir. BOA., *HH.d.*, 31275.

⁴⁹ Örneğin, Çadır Kasrı kuşçularından İbrahim Ağa'ya verilen sade, zeytin, sabun, soğan, tuz ve sair tayinatı gösteren defter için bkz. BOA., *HH.d.*, 20523.

⁵⁰ BOA., Y.PRK.SGE., 1/50.

YILDIZ SARAYI'NDA KUŞLUK-I HÜMÂYÛN TEŞKİLATI

Tablo 2

1880 tarihli kuşluk-ı hümâyûn hademeleri listesi.

İsim	Memleket	Giriş T. (Hicri)	Maaş	Görev	Görev Yeri
Osman	Ürgüb	1278	1.500	Serkuşçu	Harem-i Hümâyûn
Mustafa	Çerkes	1283	1.000	Kuşçu Muavini	Harem-i Hümâyûn
Hurşid	Çerkes	1285	500	Kuşçu	Harem-i Hümâyûn
Mustafa	Boyabad	1294	150	Kuşçu	Harem-i Hümâyûn
Mehmed	Safranbolu	1286	150	Kuşçu	Çit Kasrı
Ali	Lofça	1288	500	Avcı	Zağarlar hizmetinde
Ahmed	Nevşehir	1293	150	Avcı	Zağarlar Hizmetinde
Bekir	Boyabad	1278	250	Kuşçu	Demirkuşluk, Sülûnlük ve Güvercinlik
Hasan	Çerkes	1283	150	Kuşçu	Demirkuşluk, Sülûnlük ve Güvercinlik
Halil	Safranbolu	1287	150	Kuşçu	Demirkuşluk, Sülûnlük ve Güvercinlik
Edhem	Asitane	1293	150	Kuşçu	Demirkuşluk, Sülûnlük ve Güvercinlik
Hüseyin	Safranbolu	1293	150	Kuşçu	Demirkuşluk, Sülûnlük ve Güvercinlik
İzzet	Boyabad	1285	150	Kuşçu	Demirkuşluk, Sülûnlük ve Güvercinlik
Hüseyin	Ürgüb	1283	150	Kuşçu	Demirkuşluk, Sülûnlük ve Güvercinlik
Ali	Avlos	1288	150	Kuşçu	Demirkuşluk, Sülûnlük ve Güvercinlik
İbrahim	Zeytun	1280	250	Kuşçu	Dere Havuzu, Çadır Kasrı, Soba
Rıza	Kangırı	1293	150	Kuşçu	Dere Havuzu, Çadır Kasrı, Soba
Hüseyin	Boyabad	1293	150	Kuşçu	Dere Havuzu, Çadır Kasrı, Soba

DİREN ÇAKILCI

Nikoli	Malta ⁵¹	1293	500	Çoban	Keçiler Hizmetinde
İbrahim	Kemah	1286	150	Çoban	Keçiler Hizmetinde
Hasan	Plevne	1294	150	Çoban	Keçiler Hizmetinde
İsmail	Çemişkezek	1286	150	Kuşçu	Malta Kasrı
İdris	Taşköprü	1293	150	Kuşçu	Malta Kasrı
Reşid	Boyabad	1293	150	Kuşçu	Malta Kasrı
Mustafa	Taşköprü	1286	150	Kuşçu	Malta Kasrı
İbrahim	Asitane	1285	250	Kâtip	Yazı İşlerinde
Hidayet	Asitane	1293	150	Mağazacı	Yazı İşlerinde
Yıldız Sarayı'nda Toplam					27 kuşçu, çoban v.d.
Ayazağa Kasrı					3 kuşçu
Beylerbeyi Sarayı					5 kuşçu
Beşiktaş Sarayı					3 kuşçu
Diğer Yerlerde					6 avcı
Hizmete gücü olmayan yaşlı ve sakat					15 kuşçu
Genel Toplam					61 hademe

Listede görüldüğü üzere Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif şehirlerinden gelen hademelerin çoğunluğu Sultan Abdülaziz döneminden beri hizmette olup, bir kısmı ise II. Abdülhamid saltanatının ilk yılında göreve başlamıştır. Listede dikkat çeken ayrıntı ise Malta ağılındaki keçilerden sorumlu olan Nikoli Efendi haricindeki tüm hizmetlilerin Müslüman oluşudur. İleri tarihli listeler incelendiğinde, yurtdışından gelen geçici uzmanlar ve bazı baytarlar dışında kuşluk-ı hümâyûn teşkilatında görev yapan gayrimüslimlerin çok az sayıda olduğu ve tamamının çoban olarak görevlendirildiği anlaşılıyor⁵². Listede bazı kuşçuların “*hizmete gayr-i muktedir*” olarak ayrılmış olsalar da görevden azledilmedikleri ve maaşlarını alarak sarayda ikamete devam ettikleri anlaşılmıştır. Zira kuşluk-ı hümâyûnun maaş hareketlerini

⁵¹ Çoban Nikoli'nin memleket hanesine Malta yazılsa da, burada kastedilen Malta Adası değil hizmet yeri olan Malta ağılı olmalıdır. Nitekim akabinde göreve getirilen Çoban Sava'nın memleketi de “Malta” olarak görülmektedir. Malta kelimesi sair evraktan da anlaşıldığı üzere Malta Kasrı'ndan başlayarak çini fabrikasının bulunduğu yer ve aşağıya devam eden bahçe için kullanılan genel bir tanımdır.

⁵² 1895 yılına ait hizmetli listesinde bahse konu Çoban Nikoli'nin hizmete muktedir olmayanlar sınıfına alındığı ve yerine yine bir gayrimüslim olan Sava Efendi'nin tayin edildiği görülmektedir. BOA., Y.,PRK.SGE., 8/35.

okuyabildiğimiz defterlerde yer alan örnekler, kuşluk hizmetinden çıkarılanların ya vefat ettiğini ya da Padişahın izni ile memleketine dönmek üzere çerağ edildiğini göstermiştir. Ölüm veya çerağ nedeniyle boşalan yerlere de kısa süre içerisinde yeni tayinler yapılmakta ve kuşluk-ı hümâyûn işlerinin aksaması önlenmekteydi⁵³. Çerağ edilen kuşçular hizmet zamanlarında maaşlarından kesilen %5 emeklilik hissesi karşılığında tekaüd sayılırlar ve Maliye Hazinesi'nden tekaüd maaşı almaya hak kazanırlardı⁵⁴.

Daimi hizmetliler yanında kuşluklarda çalışan sözleşmeli baytar veya doktorlar da vardı. Bunlar genellikle Fransa, Almanya ve Macaristan gibi Avrupa ülkelerinden getirilmekteydi. 1883'te Fransa'dan gelen hayvanat bahçesi uzmanı D. Joumbar, 1902'de sözleşmeli olarak maaş defterine kaydedilen Almanyalı Baytar Bever ve benzerlerinin aksine Macaristan'dan gelen Baytar Şifer'in uzun yıllar kuşluk-ı hümâyûn baytarlığında bulunduğu anlaşılmaktadır⁵⁵.

Kuşluk-ı hümâyûn hademelerinin toplam sayıları Sultan II. Abdülhamid'in ilk döneminden son yıllarına doğru sürekli artmıştır. Saraydaki hayvan çeşitliliği ve sayılarının artışı ile hayvan bakım sahalarının yaygınlaşması bu durumun temel sebebidir. 1880 yılı listelerinde kuşluk-ı hümâyûn hademeleri 61 kişiden oluşurken⁵⁶, 1890-1900 arasındaki on yıllık süreçte bu sayı 70 kişinin altına düşmemiştir⁵⁷. 1900 itibarıyla kuşluk-ı hümâyûn mevcudu 80'i aşarken⁵⁸, 1908 yılına ait elimizdeki son listeye göre ise toplam sayı 85'tir⁵⁹. Son döneme gelindiğinde Sultan Abdülaziz döneminden kuşçu, avcı ve çobanların çoğunluğu kayıtlarda görülmezken, değişmeyen en önemli isim Kuşçubaşı Osman Efendi'dir. Bu sayıların %80'e yakını Yıldız Sarayı kuşluklarında, geriye kalanlar ise diğer saray ve kasırlarda bulunmaktaydı. 1908 tarihli hademe listesindeki görev yerleri ve hizmetli sayıları şu şekildedir⁶⁰:

⁵³ Örneğin, 1902 yılına ait maaş defterinin Ağustos kayıtlarında Çoban Jozef'in öldüğü, kuşçu Halil'in Maliye Hazinesi'nden çerağ edildiği kayıtlıyken, aynı ayda iki yeni tayin yapılmıştır. BOA., *HH.d.*, 8014.

⁵⁴ Tekaud maaşları Hazine-i Hassa'dan ödenmese de bu durum devlet bütçesine bir yük getirmekteydi. Çünkü maaşlardan kesilen emeklilik hisseleri mülki emeklilik sandığına yatırılmaktaydı. BOA., Y.PRK.HH., 39/27. Tekaud maaşı olarak çerağ edilen kuşçu örnekleri için bkz. BOA., İ.ML., 37/28; BOA., İ.ML., 63/37; BOA., BEO., 1475/110602.

⁵⁵ BOA., *HH.d.*, 8014; BOA., *HH.d.*, 17714.

⁵⁶ BOA., Y.PRK.SGE., 1/50.

⁵⁷ 1895, 1896 ve 1899 defterlerine göre hademe sayısı 72'tir. BOA., Y.PRK.SGE., 8/35; BOA., *HH.d.*, 10550; BOA., *HH.d.*, 7540.

⁵⁸ BOA., *HH.d.*, 17714.

⁵⁹ BOA., Y.PRK.HH., 38/46.

⁶⁰ BOA., Y.PRK.HH., 38/46.

Tablo 3

1908 tarihli kuşluk-ı hümâyûn hademeleri görev yeri ve sayıları listesi.

Görev Yeri	Hademe Sayısı
Yıldız Zülvecheyn-i Hümâyûn ⁶¹ Kuşluğu	27 kuşçu
Yıldız Merasim Dairesi Kuşluğu	6 kuşçu
Yıldız Hadîka-i Âli ⁶² 'de Keklik Kuşluğu	5 kuşçu
Yıldız Hadîka-i Âli'de Çadır Kasrı Kuşluğu	5 kişi
Yıldız Hadîka-i Âli'de Demirkapı Kuşluğu	6 kuşçu
Yıldız Sarayı'nın muhtelif yerlerinde	5 avcı
Yıldız Yeni Bahçe Kuşluğu	9 kuşçu, 2 çoban
Ayamama Çiftliği	1 kuşçu
Tokad Kasrı Kuşluğu	1 kuşçu, 2 avcı
Ayazağa Kasrı Kuşluğu	4 kuşçu
Kağıdhane Kuşluğu	5 kuşçu, 1 çoban
Beylerbeyi Sarayı Kuşluğu	4 kuşçu
Beşiktaş Sarayı Kuşluğu	2 Kuşçu
Toplam	85 hademe

Kuşluk-ı Hümâyûn hademelerinin bu denli artan nüfusuna bir çözüm getirmek ve özellikle Hazine-i Hassa'da denge kurmak gayesiyle Aralık 1908'de tasarrufa gidilme kararı alınmıştır. Kuşçubaşı ve diğer hademelerle yapılan görüşmeler neticesinde maaşlarının bir kısmını almaya devam etmek kaydıyla çerağ edilmeleri talep edilmiş, rıza gösteren 27 kişinin maaş düzenlemesi yapılmıştır. Buna göre, 27 kişinin toplam 10.665 kuruşluk maaşından 6.995 kuruşun kesilmesi ve büyük miktarda tasarruf edilmesi hedeflenmiştir⁶³. Takip eden 2-3 ay zarfında bu işlem hayata geçirilemezken⁶⁴, II. Abdülhamid'in saray emektarlarının mağdur edilmemesi hassasiyetini göstermiş olma ihtimali yanında, içerisinde bulunduğu sıkıntı dolu siyasi süreç söz konusu tasarrufu geri plana atmış olmalıdır. Zaten, 3-4 ay sonra yaşanacak Haziran 1909 darbesi sadece kuşluk hademelerine değil tüm saray mensuplarına acı bir son hazırlayacaktır.

⁶¹ Mâbeyn-i Hümâyûn.

⁶² Büyük bahçe.

⁶³ BOA., Y.MTV., 313/102.

⁶⁴ BOA., Y.MTV., 313/125.

c. Saraya Hayvan Temini ve Buna Dair Rakamlar

II. Abdülhamid'in Yıldız'daki hayvan yetiştirme faaliyetleri sıradan bir merak ve saray geleneğinin devamı olarak görülmemelidir. Nitekim Padişahın Japonya'dan Amerika kıtasına kadar dünyanın her yerinden saray kuşluklarına toplamış olduğu hayvanların tür ve sayıları oldukça fazladır⁶⁵. Saltanatının ilk yıllarında şehzadelikten kalma güvercin merakı ve çeşitli cins güvercinlerin toplanması üzerinde yoğunlaşan Padişah, son dönemlerinde vahşi ve büyük hayvanlarla bilhassa köpek ırklarının temini için çaba harcamıştır. Sarayda bulunan türlerin farklı özellikleri haiz çeşitlerini bulma işine, Padişahla muhatap olan hemen herkes dâhil olmuştur. Bunun yanında farklı memleketlerde bulunan Osmanlı Devleti vali ve mutasarrıfları ile yabancı ülkelerdeki büyükelçi ve konsolosluk çalışanları bu ekibin en önemli parçaları olmuşlardır. Farklı türlerin bulunarak saraya gönderilmesi plansız ve bilinçsiz bir surette yapılmamıştır. Arşiv evrakındaki örnekler göre çoğu zaman renk, şekil, ses ve diğer özelliklerinin bizzat Padişah tarafından mâbeyn kâtipleri vasıtasıyla bildirildiği ve istenilen özelliklerde hayvanların bulunması için uzun soluklu bir arayış gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Padişahın hayvan satın aldığı yerlerin başında Hindistan, Yemen ve Kuzey Afrika ile Londra'da bulunan hayvan tacir firmaları gelmektedir. Hindistan'a istihbarî faaliyetler için gönderilen görevlilerin dahi talep edilen hayvan cinslerini bulmakla meşgul oldukları görülürken⁶⁶, bu konuda birinci müracaat makamı Bombay Osmanlı Şehbenderliği'yd⁶⁷. 1889'da Bombay Baş Şehbenderi Mehmed Kadri'den istenen güvercinler Haydarabad, Kalküta ve Poona bölgelerinden temin edilerek saraya gönderilse de Padişah'ın talep ettiği bazı türler sadece Himalaya Dağları'nda bulunduğundan temin edilememiştir⁶⁸. 1892 yılında ise bu sefer güvercin yanında kumru, inek ve geyik türlerinin Yıldız'a gönderildiği görülmektedir. Mehmed Kadri Bey'in sadece Hindistan'a özgü olanlar değil Endonezya adaları ve sair Güney Asya bölgelerinden de hayvanlar temin ettiği anlaşılmaktadır⁶⁹. Saray için toplanan

⁶⁵ D. Joumbar sarayda gördüğü güvercin çeşitliliği için şu ifadeyi kullanmıştır. “Güvercin cinsleri hakkında pek muvassal malumat vermiş olanlar bile Yıldız Saray-ı Hümâyûnu'nda gördüğüm güvercinlerin hangi memleketten celb edildiklerini ve binaenaleyh tuyur hakkında malumatı bulunanlardan pek çok zevatın bu cinsleri tanımadıkları vareste-i kayd-ı iştihaktır.” BOA., Y.PRK. TKM., 7/32.

⁶⁶ Bir seyyah gibi görünmesi emriyle özel görevle Port Sait'ten Hindistan'a gönderilen Ahmed Ratıb Efendi, saraya gönderdiği şifreli telgrafında istenilen hayvanları bulmak üzere Bombay konsolosu ile birlikte Hindistan içlerine hareket edeceklerini bildirmiştir. BOA., Y.PRK.BŞK., 25/13.

⁶⁷ Bombay Osmanlı Şehbenderliği'nin kuruluşu ve faaliyetleri için bkz. Diren Çakılcı, “Hindistan'da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şehbenderliği”, *Türkiyat Mecmuası*, XXV/Güz (2015), s. 81-106.

⁶⁸ BOA., Y.PRK.EŞA., 9/22.

⁶⁹ BOA., Y.PRK.ZB., 10/61.

vahşi hayvanlar evcilleşme süreçleri için yola çıkarılmadan Bombay'daki belediye bahçesinde bekletilmiş⁷⁰, muhtelif şirket vapurlarıyla Cidde, Port Said üzerinden İstanbul'a gönderilmişti. Gönderilen hayvanların gerek satın alma gerekse nakliye masraflarının tamamı kuşlukların bağlı olduğu Hazine-i Hassa'dan ödenmiştir⁷¹.

Tablo 4

1892'de Hindistan'dan gönderilen hayvanların adet ve özelliklerine dair liste.

Ait Olduğu Yer	Özellikleri	Sayısı	Türü
Borneo Adası	Kanadının kenarı siyah vücudu beyaz, büyük	3 çift	Güvercin
-	-	6 çift	Güvercin
Filipin Adaları	Pek ender bulunan "manga manga" cinsi	4 çift	Güvercin
Himalaya Dağları	Göğsü kırmızı "bahtaver" cinsi	3 adet	Güvercin
Sumatra Adası	-	6 çift	Sülün kumrusu
Nepal	-	2 çift	Sülün kumrusu
Yukarı Hindistan	Beyaz renkli	1 çift	Kumru
Yukarı Hindistan	Küçüğünden	2 çift	Kumru
Yukarı Hindistan	Diğer bir cinsten	1 çift	Kumru
Burmanya	Karnının üzeri bir karış genişliğinde, başı adi ineklerden daha güzel, arkası çukurlu, cüssesi cesim ve geniş, gözleri büyücek, bir karış dört parmak büyüklüğünde bacakları üzerinde böyle büyük bir cüsseyi yalpalayarak taşıyan, pek nadir bulunan	1 adet	İnek
Himalaya-Botan	Mihrablı geyiklerden beyaz noktalı, böylesi güzeli Hind hayvanat bahçelerinde dahi olmayan	1 çift	Geyik
Tibet	Tavşan kadar küçük, bu kadar küçüğü Hind bahçelerinde yoktur	1 çift	Geyik
Gücerat	Siyah renkli	1 çift	Geyik

Güney Asya dışında, özellikle Yemen Bölgesi'nden vahşi hayvanlar talep edilmiştir. Yemen Valiliği tarafından yerine getirilen Padişah emirlerini, zamanla ele geçen farklı hayvanların Padişah'ı memnun etmek gayesiyle saraya takdim edilmesi

⁷⁰ BOA., Y.PRK.ZB., 9/77.

⁷¹ BOA., Y.MTV., 78/128.

izlemiştir. 1886'da talep üzerine gönderilen kuş ve hayvanların ardından⁷², 1890'da Yemen Valisi Osman Nuri Paşa dört adet de kaplan göndermiştir⁷³. 1890'lı yıllar boyunca Yemen valilerinin saraya ender kuş ve vahşi hayvan göndermeleri devam etmiş⁷⁴, 1897'de yetiştirilmek üzere birer yaşlarında bir çift kaplan ve bir çift arslan yavrusu Yemen'den getirtilmiştir⁷⁵. Zaman zaman gönderilen hayvanların ölmesi üzerine benzerleri talep edilerek tür çeşitliliği korunmaya çalışılmıştır⁷⁶.

Arslan ve kaplan gibi vahşi hayvanların temin edildiği diğer yerler Basra, Bağdat gibi Ortadoğu coğrafyası olmuştur. 1880 yılında Bağdat Valiliği marifetiyle saraya gönderilen bir takım hayvan içerisinde⁷⁷, kuşluk listelerinde karşımıza çıkan Bağdat arslanlarının da olması mümkündür. Padişaha bir çift kaplan hediye eden Basralı Talip Efendi gibi ahaliden kimseler de valilerin temin ettiği hayvan listelerine katkı yapmıştır⁷⁸. 1899'da otuz beş adet vahşi hayvanı (arslan, kaplan, pars, yaban kedileri, maymun, yaban eşeği, devekuşu, ceylan ve kuşlar) Sultan II. Abdülhamid'e hediye eden Habeşistan Kralı II. Menelik⁷⁹, 1900 yılında da birer arslan ve kaplan yavrusunu II. Abdülhamid'e göndermişti⁸⁰. Ayşe Sultan'ın verdiği bilgiye göre Kral saraya bir çift de zebra göndermişti⁸¹. Afrika kıtasında hayvan temin edilen bir diğer bölge Trablusgarb'tı. Talep üzerine, 1895'te Bingazi Mutasarrıfı üç baş Afrika sığırı (bakar) ve dört adet de ceylanı İstanbul'a gönderirken

⁷² BOA., Y.PRK.UM., 9/23.

⁷³ BOA., Y.PRK.UM., 17/31.

⁷⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 71/35; BOA., Y.PRK.UM., 27/25; BOA., Y.PRK.ASK., 93/56; BOA., Y.PRK.UM., 30/72.

⁷⁵ BOA., Y.MTV., 169/96.

⁷⁶ Yemen'den gönderilen küçük kuşların ölmesi üzerine verilen, yol şartları daha iyi temin edilerek aynı kuşlardan ve leyleklerden gönderilmesi emri, BOA., Y.PRK.UM., 63/24. Mısır Komiseri Ahmet Muhtar Paşa'nın gönderdiği ördeklerin ölmesi üzerine aynı cinsten iki adet ördek ve bulunursa diğer Avrupa ve Çin ördekleri ile Hindistan'ın güzel güvercinlerinden gönderilmesi istenmiştir. BOA., Y.PRK.BŞK., 17/47.

⁷⁷ BOA., Y.PRK.UM., 4/8.

⁷⁸ BOA., Y.PRK.MBC., 9/32.

⁷⁹ BOA., Y.EE., 62/38.

⁸⁰ Sultan Abdülhamid'in hediyeler karşısındaki memnuniyeti Tahsin Paşa tarafından Habeş Kralı'nın baş kitabet dairesine bildirilmiştir. BOA., Y.PRK., BŞK., 63/39.

⁸¹ Ayşe Osmanoğlu, *a.g.e.*, s. 124. Abdülhamid ve Menelik arasındaki dostluk ile hediye takdimleri hakkında detaylı bilgi için bkz. İlhami Yurdakul, "II. Abdülhamid ile Habeşistan İmparatoru'nun Hediyeleri", *Hediye Kitabı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2007, s. 83-94.

zürafa için de araştırma yaptırmıştır⁸². Devam eden talepler üzerine Trablusgarb Valisi 1903 yılında büyük bir sıkıntı yaşamış, bir türlü bulunamayan deve kuşları için Fizan'ın güneyinde Gat taraflarından, farklı bağlantılarla da Sudan içlerinden devekuşu temin etmeye çalışmıştır. Padişahın talebinin zamanında karşılanamaması üzerine devekuşu ticareti ve zorlukları hakkında saraya uzun izahatlar yapılmıştır⁸³. 1905 yılında ise bu kez Bingazi Mutasarrıfı Mehmed Celil tarafından bulunan iki çift papağan, on çift ceylan ve altı koç Yıldız'a gönderilmiştir⁸⁴.

Güvercin cinsleri arayışı Sultanın hakimiyet müddetince devam etmiştir. Özellikle Londra'da bulunan kuş ve hayvan tacirleri ile şirketlerden sık sık satın almalar yapılmış ve Londra Sefareti vasıtasıyla Yıldız'a gönderilmiştir. Arşivde bulunan faturalardan takip edilebildiği kadarıyla 1885'te Baker's Royal Pheasantry şirketinden altı cins, 1888'te John Baily&Son şirketinden on dört cins güvercin alınmıştır⁸⁵. Aynı şirketten yapılan 1905 tarihli satın almada kısa yüzlü (short faced) cinsinden bir çift kendinden renkli, bir çift kırmızı taklacı, iki çift sarı ve iki çift badem renginde güvercin Yıldız'a gönderilmiştir⁸⁶. Padişah'ın istediği özellikleri haiz güvercinler bulunamadığı zaman Londra dışından getirtme ve tacirleri kullanma yolu seçilmiştir. Örneğin, 1890'da Sefir Rüstem Paşa, Londra'da bulamadığı ipek tüylü ve tavus kuşu şeklindeki güvercinler için araştırma yaptırmış ve Londra dışında bulunduğu dört cins güvercini Yıldız'a yollamıştır⁸⁷. Yine Yıldız'dan gönderilen örneklere uygun olarak bir çift kırmızı, bir çift sarı ve bir çift siyah benekli güvercinler bir kuş taciri vasıtasıyla bulunmuş ve Musurus Paşa tarafından İstanbul'a gönderilmiştir⁸⁸. Rusya'da bulunan güvercin cinslerinden nadir bulunan dokuz ayrı cinsten toplam yirmi beş çift güvercinin saraya gelmesi güvercinliklerin ihtişamını daha da artırmıştır⁸⁹. Büyük güvercinlikte bulunan cinslerin listesine göre Rusya haricinde çeşitli türde İngiliz, Fransız, Alman, Mısır güvercinleri ile sankari, kursağı şiş, şiber, kara kuyruk, bozrak, küsme, cilkozan, karala ve daha onlarca türden güvercin burada yetiştirilmekteydi⁹⁰.

⁸² BOA., Y.PRK.UM., 32/30.

⁸³ BOA., Y.PRK.UM., 67/83.

⁸⁴ BOA., A.MKT.MHM., 341/90.

⁸⁵ BOA., Y.PRK.HH., 20/43.

⁸⁶ BOA., Y.MTV., 272/153.

⁸⁷ BOA., Y.PRK.EŞA., 12/75.

⁸⁸ Musurus Paşa güvercinlerle birlikte yolladığı bilgi notunda, tacirin verdiği bilgiye göre gagası kısa olan bu türlerin yumurtladıktan sonra yumurtalarının başka güvercinler altına kuluçkaya konması gerektiğini bildirmişti. Zira kısa gagası nedeniyle anneler yavrularını besleyememekte ve yavrular yumurtadan çıktıktan sonra ölmekteydiler. BOA., Y.PRK.EŞA., 47/20.

⁸⁹ BOA., Y.PRK.HH., 40/18.

⁹⁰ BOA., Y.PRK.HH., 39/60; BOA., Y.PRK.SGE., 11/75. Bkz. Ek 3-4.

Güvercin, sülün, papağan ve diğer kuşların diğer temin yerleri Anadolu ve yakın memleketlerdi. Padişah 1894'te Halep'ten getirilmesini istediği kuşlar için şu özellikleri talep etmişti: “*Halep güvercinlerinin işe yarar iyi melez cinslerinden olup leylaki ve mai renk arasında ve buhuri renklerde, başı yuvarlak ve taraklı, havada takla kılan, uçarken kanatlarını çırpmasıyla ses çıkartan altı çift güvercin orada meraklısı ve erbabı olan bir kimseden temin edilerek, çift çift geniş ve rahat kafeslere konulup, yol esnasında yemi ve suyuna bakacak kafesleri temizleyecek bir ademle hızlıca gönderilmesi...*”⁹¹ Çit Kasrı için bulunması istenen beyaz renkli ve konuşan iki papağan içinse İstabl-ı Âmire'ye bargir getiren bir tacirden yardım istenmişti⁹². Aydın Valisi'ne de latif sedalı dört bülbül ve özellikleri belirtilen beş çift güvercinin bulunarak gönderilmesi emredilmişti⁹³. Girit Adası'nda bulunan güvercin cinslerinden yirmi iki çift Vali Nikolaki tarafından gönderilirken⁹⁴, saray kuşluklarında sıkça bulunan Konya güvercinlerinden iki yüz kırk çift Konya Valisi Faik Paşa tarafından özenle ayrılıp kafeslenerek Yıldız'a gönderilmişti⁹⁵. Saraydaki en nadide kuşlar ise 1892'de Japonya hanedan üyelerinin II. Abdülhamid'e gönderdiği japon kazı, pelikan, uguisu kuşu, japonez horozlar ve japonez robin kuşlarıydı⁹⁶.

Sultan II. Abdülhamid, saltanatının son döneminde özellikle köpek cinslerini toplatmaya gayret göstermiştir. Yukarıda da bahsedildiği üzere çini fabrikası arkasında bir köpeklik inşa ettiren Sultan, yanından ayırmadığı ve Şadiye Sultan'ın anlatımıyla bir Cuma selamlığı sırasında II. Abdülhamid'in karşısına çıktıktan sonra saraya aldırılan Cherie isimli fox köpeği haricinde farklı maksatlarla köpek türleri aldırılmıştı⁹⁷. 1881 yılında Fransa-İspanya sınırındaki Pirene Dağları'ndan getirilen, muhtemelen Pyrenees çoban köpeği ırkından iki köpek⁹⁸ ve 1886'da Amerika Birleşik Devletleri Sefiri Wallace'ın Sultan'ın talebi üzerine İsviçre'de özel olarak yetiştirttiği diğer bir köpek Yıldız'a gelmişti⁹⁹. Padişahın satın alınmasını talep ettiği özel cinsler Londra'da bulunan ve bugün hala faaliyetini sürdüren tanınmış köpek kulübü The Kennel Club'dan temin ediliyordu. 1898'de bu kulüpten pomeranian

⁹¹ BOA., Y.PRK.SRN., 4/49.

⁹² BOA., Y.PRK.MK., 2/23.

⁹³ BOA., Y.PRK.UM., 79/76.

⁹⁴ BOA., Y.PRK.UM., 14/27.

⁹⁵ BOA., Y.PRK.UM., 71/102.

⁹⁶ Selçuk Esenbel, “Of Birds and Diplomacy: Royal Gifts to Abdülhamid II”, *Animals and People in the Ottoman Empire*, ed. Suraiya Faroqhi, Eren Yay., İstanbul 2010, s. 290.

⁹⁷ Ş. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s. 38-39.

⁹⁸ BOA., Y.PRK.MYD., 2/22.

⁹⁹ BOA., Y.PRK.EŞA., 4/51.

cinsi köpekler alınmıştı¹⁰⁰. Aynı yıl Alman İmparatoru'nun hediyesi olan bir savaş köpeği Yıldız'a teslim edilirken¹⁰¹, 1904'te Berlin Sefiri Ahmed Tevfik tarafından satın alınan bir adet fox terrier cinsi köpek de İstanbul'a yollanmıştı¹⁰². Bu süreçte, savaşlarda, askeri hizmetlerde ve özellikle polis teşkilatında köpek kullanımı üzerine bilgiler edinen Padişah, Londra Sefareti'ne verdiği emirle orada polis hizmetinde çalışan, cinayet vakalarında ölüyü ve faili tanıyıp ölümü imkânı derecesinde bildirebilen zeki, sahibine sadık olan cinsten küçük erkek bir köpeğin bulunarak acilen İstanbul'a gönderilmesi istenmişti¹⁰³. Musurus Paşa'nın bulduğu iki cins köpekten sarayın tercih ettiği cins, 1905'te İstanbul'a yollanmıştır¹⁰⁴. Bir yıl sonra bu sefer Paris Sefareti'nden yine polis köpekleri bulunması istenmiş, hazırlanan cins, fiyat listeleriyle greyhound tazı ve airedale terrier cinsinde köpeklerin fotoğrafları Padişah'a takdim edilerek tercih yapması beklenmişti¹⁰⁵.

Sultan Abdülhamid son yıllarında The Kennel Club'tan pomeranian, curly retriever, rough collie, İngiliz çoban köpeği ve irish terrier cinslerinden birer köpek daha satın almıştır. 1907'de satın alınan bu köpeklerin cins olduklarını gösteren şecere listeleri de söz konusu kulübün onaylı sertifikaları ile saraya gönderilmiştir¹⁰⁶. Aynı yıl Rusya'dan satın alınan Obidia isimli bir köpeğin de benzer şekilde şecere şehadetnâmesi arşiv evrakı arasında yer almaktadır¹⁰⁷. 1908'de ise yine Londra'dan dışişinin ismi Mona ve erkeğinininki Pol olan iki köpek daha alınmış, İstanbul'a yollanmadan önce bakımlarının nasıl yapılacağı ve neyle besleneceklerine kadar teferuatlı bilgi saraya bildirilmişti¹⁰⁸.

Muhtelif yerlerden getirilen ve sarayda çoğaltılan bunca hayvanın Yıldız Sarayı'ndaki genel mevcudu hesap edildiğinde, ilk yıllarda 1.200 civarında olan kanatlıların toplam sayısı güvercinlerle beraber 3.000 civarındadır¹⁰⁹. Bu rakamlar yukarıda verilen ıslahat öncesi rakamlarına (6.000 civarında) göre oldukça az görünse de türlerin ıslahı için yapılan değişiklikler ve Yıldız haricindeki saray ve kasır

¹⁰⁰ BOA., Y.PRK.EŞA., 31/3; BOA., Y.PRK.MYD., 3/74.

¹⁰¹ BOA., Y.PRK.HR., 25/40.

¹⁰² BOA., Y.PRK.EŞA., 46/4.

¹⁰³ BOA., Y.PRK.BŞK., 74/49.

¹⁰⁴ BOA., Y.PRK.EŞA., 47/73; BOA., Y.PRK.EŞA., 47/79.

¹⁰⁵ BOA., Y.PRK.EŞA., 49/5.

¹⁰⁶ BOA., Y.PRK.EŞA., 28/55.

¹⁰⁷ BOA., Y.PRK.TKM., 51/9.

¹⁰⁸ BOA., Y.PRK.TKM., 50/73.

¹⁰⁹ BOA., Y.PRK.HH., 11/59; BOA., Y.PRK.HH., 40/30.

kuşluklarının büyük oranda azaltıldığı düşünüldüğünde normaldir. Zira tür çeşitliliğinin az ve genelde güvercin, sülün, tavuk gibi hayvanların sayılarını yansıtan bu rakamlar, II. Abdülhamid'in ilerleyen saltanat dönemlerinde katlanarak artacaktır. 1881 yılına ait olduğu tahmin edilen listede görüldüğü üzere söz konusu bu ilk dönemde Yıldız Sarayı'ndaki hayvan sayısı 3.092, Yıldız haricindeki diğer kuşluklarda ise 949'dur¹¹⁰. Hal böyle iken 1887 yılına ait teferruatlı bir defterde Yıldız'daki toplam sayı 4.543'e çıkmış; Beşiktaş, Beylerbeyi, Ayazağa ve Kağıthane kuşluklarının toplamı ise 2.128 olmuştur¹¹¹. Buna göre 6.671 olan kuşluk-ı hümâyûnlar hayvan mevcudunun %70'i Yıldız'da bulunmaktaydı¹¹². Bu oran kuşluk hademelerinin oranına yakın olması itibariyle kuşluklar arasındaki dengeye işaret etmektedir.

Belirtmekte yarar vardır ki, Yıldız'a dışarıdan hayvan getirtmenin ve yeni kafes, kümes ve sair bakım sahalarının inşa edilmesinin yoğunlaştığı son yirmi yıla ait teferruatlı kaynaklar mevcut değildir. Ancak takribi on yıllık bir sürede iki katına ulaşan hayvan sayısının devam eden yirmi yılda bir kez daha katlanarak artmış olması şaşırtıcı olmayacaktır.

d. Kuşluklarda Maliyet ve Kazanç

Hayvan ve hademe sayılarının yüksek olması şüphesiz kuşluk-ı hümâyûn idaresinin masraflarını da artırmaktaydı. Gelir-giderlerin kontrolü ve harcamaların karşılanması konusunda Hazine-i Hassa'nın tam bir kontrolü söz konusuydu. Bugün arşivde bulunan Hazine-i Hassa defterleri tasnifinde kuşluk-ı hümâyûn masraf defterleri¹¹³, düyun-matlûb defterleri¹¹⁴, inşa masraf defterleri, maaş defterleri¹¹⁵ olarak karşımıza çıkan ve kuşlukların mali hareketliliğini yıl yıl takip edebildiğimiz kayıtlar mevcuttur. Sultan II. Abdülhamid dönemi kuşluk-ı hümâyûn kayıtlarının detaylı incelemesi ve özellikle halef ve seleflerinin dönemleriyle mukayesesi farklı bir araştırmanın konusu olabilecek potansiyeli haizken, bu dönem üzerinde yapılan okumalar yıllık masrafların sürekli değişiklik arz ettiğini göstermektedir. Zira dönem dönem artan kuşluk inşaat ve tamir masrafları ile hademe ve hayvan sayıları,

¹¹⁰ BOA., Y.PRK.HH., 6/7. Bkz. Ek 5.

¹¹¹ BOA., Y.PRK.SGE., 2/82.

¹¹² Bahse konu rakam ve oranlar yaklaşık değerleri ifade etmektedir. Nitekim 1887 tarihli listede Topkapı Sarayı'ndaki hayvanlara yer verilmemiştir. Ayrıca Malta Kasrı civarındaki ağıllar da listede yoktur. 1892 tarihinde Malta ağılında toplam 116 baş koyun, keçi, oğlak ve kuzu bulunmaktadır. BOA., Y.PRK.AZJ., 21/34.

¹¹³ Mesela Teşrinisani 1314 tarihli masraf defteri, BOA., HH.d., 10523 numara ile kayıtlıdır.

¹¹⁴ BOA., HH.d., 6278 numaralı defter örnek olarak verilebilir.

¹¹⁵ Maaş defterlerine örnek BOA., HH.d., 10550; BOA., HH.d., 7340 numaralı defterler gösterilebilir.

masrafların yıllık tutarlarında artış veya azalmalara sebep olmuştur.

II. Abdülhamid dönemi kuşluk-ı hümâyûn faaliyetlerinin yeni bir ivme kazandığı 1880 yılında tüm kuşluklarda bulunan hademelere ödenen toplam maaş miktarı 17.350 kuruştur¹¹⁶. Buna ek olarak aynı yılın Mart ayında kuşlukların yeni hayvan alımı, yem ve hububat harcamaları ve diğer masraflarının 6.500 kuruş olduğu düşünüldüğünde yıllık masrafın ortalama 78.000 kuruş tuttuğu anlaşılmaktadır¹¹⁷. Takriben 100.000 kuruşa ulaşan 1880 yılı masrafı karşısında 1881 yılı toplam masraflarının (maaşlar dâhil edilmeden) 153.089 kuruşa ulaştığı görülmektedir. İki yıl arasındaki %50'yi aşan fark inşaat masraflarının artmasından kaynaklanmıştır. Nitekim 1881 masraf defterinde, mübayaa memurunun, kafesçi Arif Ağa'nın, Marangoz Karlo'nun, Marangoz Nikolaki'nin ve kuşçubaşının hesapları ayrı ayrı tutularak yapılan masrafın daha çok inşaat ve satın alma işlerine gittiği görülmektedir.¹¹⁸ Bu rakamlar 1885 yılında ortalama 60.000 (maaşlar dâhil değildir) kuruş olarak seyretmiştir.¹¹⁹ Rakamlar arasındaki farkların diğer bir sebebi ise hububat anbarlarına yapılan toplu alımlardır. Örneğin 1908 yılında Hububat Anbarı¹²⁰ müdürü tarafından düzenlenen kuş ve hayvanlar için alınan yem listesinde şair, kepek, darı, mısır, hinta, burçak, kenevir, mısır unu, kanarya yemi gibi ürünler için yüklü miktarda ödeme yapılmıştır¹²¹. Yıldız'daki özel hayvanlar için çoğu zaman Avrupa ülkelerinden özellikle de Londra'daki Alman Pazarı'ndan kanarya yemi, suluk, kumru yuvaları, özel eşyalar satın alınıp İstanbul'a gönderilirdi¹²². Köpekler içinse özel köpek bisküvileri getirtilirdi¹²³. Tüm bu satın almalar Hazine-i Hassa defterleri ve evrakında takip edilebilmekte ve ödemeler de nezaret tarafından aracılara havale edilerek yapılmaktaydı.

Kuşluk-ı Hümâyûn'un aylık masrafları Kuşçubaşı tarafından hazırlanan teferruatlı harcama listeleriyle serkurenalık makamına teslim edilir, oradan Hazine-i Hassa Muhasebe Kalemi'ne gelirdi. Bu kalemde doğrudan hazineden yapılan mas-

¹¹⁶ BOA., Y.PRK.SGE., 1/50.

¹¹⁷ BOA., HH.d., 10900.

¹¹⁸ BOA., HH.d., 5108.

¹¹⁹ Mart 1885 masrafı 4.877 kuruş olup on iki ayda masraflar 60.000 kuruşa ulaşır. BOA., HH.d., 5363.

¹²⁰ Hazine-i Hassa'ya bağlı anbar müdürlüklerinden biri olan Hububat Anbarı saray ve kasırların her tür hububat ihtiyacını karşılamakla mükellefti. Terzi, *a.g.e.*, s. 70-71.

¹²¹ BOA., HH.d., 9652; BOA., Y.PRK.HH., 36/20.

¹²² BOA., Y.PRK.HH., 35/77.

¹²³ Spratt&Co. firmasından köpek bisküvisi alınması hakkında yazışmalar için bkz. BOA., HR.SFR. (3), 536/48.

rafların da eklenmesi ve diğerlerinin tedkiki neticesinde onaylanan miktarlar Hazine-i Hassa Nazırı'na sunulur ve işleme alınır. Rutin masraf bildirimleri haricinde yapılması gereken keşif, masraf hesabı, tamir, boya ve bakım gibi işler için kuşçubaşı tarafından sözlü veya yazılı olarak serkurenalık makamına bildirmesi ile yine Hazine-i Hassa bünyesindeki idareler arasında kurulan irtibatla gerekli hazırlıklar yapılır ve Hazine-i Hassa Nazırı tarafından Padişah'tan irade talep edilirdi¹²⁴. Dolayısıyla yapılan tüm masraflar doğrudan II. Abdülhamid'e bağlı olup bizzat kontrol edilen padişah hazinesinden karşılanmaktadır¹²⁵. Nitekim Kuşluk-ı Hümâyûn'un Maliye Hazinesi ile bir ilişkisi bulunmayıp devlet ekonomisine herhangi bir etkisi söz konusu değildi.

Şehzadelğinde de iyi bir çiftlik işletmecisi olan II. Abdülhamid, kuşluk-ı hümâyûnlarda bulunan hayvanlardan gelir elde etme fırsatlarını iyi değerlendirmiştir. Yıldız Sarayı ve diğer ahırlarda bulunan inek, manda, koyun ve keçilerden elde edilen sütler bu çerçevede değerlendirilerek Yıldız'ın (harem-i hümâyûn, kilerler ve diğer daireler) tereyağı, yoğurt, kaymak ve çiğ süt ihtiyacı karşılanmış, fazlası ise farklı kurumlarda bulunan devlet mutfaklarına satılmıştır. Yukarıda yıllık masraflarını verdiğimiz 1880-1881 yıllarına ait süt işletmesi kayıtlarına göre, toplamda 66.049 kıyye süt elde edildiği, bunun 28.661 kıyyesinin Yıldız'ın ihtiyaçlarında kullanıldığı, geriye kalan sütlerinse kıyyesi 3 kuruştan devlet mutfaklarına satılarak 116.236 kuruş hasılat elde edildiği görülmektedir. Hayvanların yem masrafları ile hademelere verilen Padişah ihسانları çıkarıldıktan sonra 87.171 kuruş net kâr Padişah'a takdim edilmiştir¹²⁶. Bu kazanç 1880 yılı kuşluk masraflarının büyük bir kısmına karşılık gelmektedir. Kısacası mevcut hayvanlardan elde edilen sütler Yıldız'ın ihtiyacını görerek Hazine-i Hassa'nın yiyecek masraflarını azaltmış hem de hazineye ek gelir sağlamıştır.

Sultan'ın kuşluk-ı hümâyûn işletmesini ileriye taşıdığı bir adım ise 1896 yılında hayata geçirilmiştir. II. Abdülhamid kataloglardan seçtiği tereyağı fabrikası makinelerini Londra'dan satın alarak, koyun ağıllarının da bulunduğu Malta Kasrı civarında İstabl-ı Âmire-yi Ferhan binalarının devamında bir tereyağı fabrikası kurmuştur¹²⁷. Burada mevcut kaymakhane ve kaymak üretimi de fabrika içeri-

¹²⁴ Bürokratik işleyiş ile ilgili tafsilatlı örnekler BOA., *HH.d.*, 5363 numaralı defterde görülebilir.

¹²⁵ II. Abdülhamid, Tanzimat sonrasında teşkilatlandırılmaya başlanan ve devraldığında gelir-gider dengeleri ile idaresi kontrol edilemeyen Hazine-i Hassa'yı güçlendirerek yapısal reformlar neticesinde kendi kendine yeten bir kurum olarak yeniden teşkilatlandırmıştı. Terzi, *a.g.e.*, s. 172-173.

¹²⁶ BOA., Y.PRK.HH., 8/53.

¹²⁷ BOA., ML.EEM., 310/106; BOA., ML.EEM., 240/79; BOA., HR.SFR.(3.), 461/42. Tereyağı fabrikasının konumu BOA., PLK.p., 2944.

sine taşınmıştır¹²⁸. Yine Londra'dan getirilen kuluçka makineleri ile tavuk, piliç ve diğer kanatlı hayvan üretimini fabrikalaştırdığı anlaşılan Padişah, kırmızı et yanında beyaz et ve yumurta ihtiyaçlarının da saray dâhilinden karşılanmasını mümkün kılmıştır¹²⁹. Zira Yıldız'ın harem, mâbeyn, kışla ve sair birimlerinde bulunan binlerce insanın iaşesinin temini için saray dışına bağlı bir ekonomi geliştirmek oldukça masraflı olacaktı. Bu çerçevede Yıldız'daki hayvan yetiştiriciliğinin, sadece bir hükümdar hobisi veya eğlence amacına hitap etmediği aksine bir çiftlik işletmesi gibi Hazine-i Hassa bünyesinde faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.

Sultanın Hayvanlara Dair İlgi ve Faaliyetleri

Yüzlerce cinsten binlerce hayvanın bulunduğu Yıldız'da II. Abdülhamid'in faaliyetleri sadece ekonomik getiri işleriyle sınırlı değildir. Avrupa sarayları ve hayvanat bahçelerindeki tür çeşitliliği ile yarışan kuşluk-ı hümâyûnlarda çoğaltılan hayvanlar ülke dâhilindeki farklı merkezlere gönderilerek Yıldız'daki faaliyetin memleket sathına yayılması istenmiştir. Saray kuşluklarında çoğaltılan kıymetli güvercinlerin Padişah dışındaki güvercin meraklılarını da heyecanlandıracağı düşüncesiyle 1895 yazında ender türlerden toplam 485 çift güvercin Ankara Vilayeti'ne gönderilmiştir. Padişah'ın emri gereği Ankara civarındaki güvercin meraklılarına dağıtılması ve çoğaltılmalarına özen gösterilmesi istenen bu güvercinlerin Ziraat Dairesi'nin bir faaliyeti olarak duyurulması ve bizzat Padişah'ın kuşluklarından gönderildiği bilgisinin saklanması istenmişti¹³⁰. Sultan II. Abdülhamid ahalinin gönülünü okşayan elinin gizli kalmasını isterken, esas gayesinin ise, nadir türlerin Anadolu'da yaygınlaşması ve faunanın zenginleşmesi olduğu açıktır. Birkaç ay sonra yine Ankara Vilayeti'ne gönderilen hayvan örneklerine bakıldığında 160 horoz, 26 İngiliz kazı, 83 bayağı kaz ve 65 ördeğin çoğaltılmak üzere çiftliklere dağıtılması emredilmişti. Padişah yine, bu hediyelerin kendisi tarafından gönderildiğinin gizli tutulmasını isterken, bu hayvanların çoğaltılması ile açılacak şimendüfer hattı nedeniyle Ankara'da artacak olan insan trafiği karşısında çiftliklerin maddi menfaat elde edebileceklerini düşünmüştür¹³¹. Asya ve Afrika'dan getirilen çeşitli türlerde manda, sığır ve küçükbaş hayvanlar seçilirken de verimliliğe özen gösterilmiştir¹³². Böylece sarayda ortaya çıkacak tecrübe ve bilgi birikiminin ülkenin hayvancılık sektöründe de kullanılması amaçlanmıştır. Sarayda bulunan hayvanların birçok yere dağıtıldığı örnekler mevcutken, bu işlemlerin giderek artan ve nesilleri tehlikeye

¹²⁸ BOA., *HH.d.*, 31006.

¹²⁹ 1889 yılında Yâverân-ı şehriyarî Miralay Yusuf Bey aracılığıyla Londra'dan alınan "tavuk çıkarma makinesi" kayıtları için bkz. BOA., *HR.SFR.*(3)., 479/11.

¹³⁰ BOA., *Y.PRK.BŞK.*, 42/23.

¹³¹ BOA., *Y.PRK.UM.*, 32/104.

¹³² Bkz. Ek 6-7.

düşen Yıldız'daki hayvanların ıslahına da fayda sağladığı anlaşılmaktadır. 1894'te sayıları oldukça artan güvercin, tavuk ve ördeklerin çiftlikât-ı hümâyûna dağıtılması kararlaştırılmış, bunu müteakip 1.000'e yakın güvercin ile 250 tavuk ve ördek Alibeyköy, Kurbağalıdere, Hekimbaşı, Çavuşbaşı, Ayamama ve Sağra çiftliklerine nakledilmiştir¹³³. On yıl sonra ise fazla güvercin türleri İzmir'deki Tepeköy çiftliğine nakledilmek istenmiş, hayvanlar gönderilmeden önce söz konusu çiftlikte kuşluklar inşa edilerek korunmalarına büyük önem gösterilmiştir¹³⁴.

Özenle yetiştirilen bu hayvanlar II. Abdülhamid'in siyasi ve diplomatik faaliyetlerinde de kullanılmıştır. Gönderdiği hayvanlar sayesinde bazı hükümdarlarla dostluk ilişkilerini pekiştiren Padişah, İstanbul'daki yabancı temsilcilerle de benzer münasebetler kurmuştur. Wörtenburg Kralı'na hediye olarak gönderdiği birçok hayvan yanında¹³⁵, özellikle Alman İmparatoru ile devam eden dostluğunun göstergesi olarak 1890'da üç at, özel görevlilerle Berlin'e gönderilmişti¹³⁶. İmparator'un İstanbul ziyareti sırasında sarayda görüp beğendiği saksagan kuşları da Almanya'ya dönerken kafesler içerisinde kendisine hediye edilmişti¹³⁷. Gözlerinden rahatsızlanarak yatağa düşen İngiliz Büyükelçi Henry Layard'ın eşi için de Padişah sülünler hediye etmiş, Madam Layard yatak odasında yaptırdığı özel kafeslere yerleştirilen bu sülünlerden büyük memnuniyet duymuştu¹³⁸. II. Abdülhamid Avrupa'daki hayvanat bahçelerinde araştırmalar yaptırmış ve mevcut hayvan türleriyle ilgili bilgi sahibi olmuştu. Zira Berlin hayvanat bahçesinde bulunmadığını bildiği *zebu* isimli Afrika öküzlerinden ikisini 1902 yılında hayvanat bahçesine hediye etmişti. Gönderilen nadir türler sayesinde bahçelerinin prestijinin bir kat daha arttığını belirten hayvanat bahçesi yönetimi Padişah'a teşekkürnâmeler göndermişti¹³⁹.

Tüm yoğunluğuna rağmen, II. Abdülhamid, çocuklarının hayvan sevgisiyle büyümesine özen gösteren bir babaydı. Sultan ve şehzadelerin, daireleri etrafını saran mükemmel bahçe içerisinde yetişmesi bir yana daire içlerinde de hayvanlarla birlikte bulunmalarına önem atfedilirdi. Saray çocuklarının en büyük eğlencesi olan bu bahçelerde gezmek, şüphesiz II. Abdülhamid'in de en keyifli, havuz üzerinde sandalla dolaşmak ise en güzel anlarıydı¹⁴⁰. Padişah, "Dadı Kalfa" isimli beyaz pa-

¹³³ BOA., Y.MTV., 34/66.

¹³⁴ BOA., Y.MTV., 281/169.

¹³⁵ BOA., Y.PRK.MBC., 9/59.

¹³⁶ BOA., Y.PRK.TŞF., 3/13.

¹³⁷ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s. 56.

¹³⁸ BOA., Y.PRK.TKM., 2/64.

¹³⁹ BOA., Y.PRK.EŞA., 41/4; BOA., Y.PRK.EŞA., 41/5.

¹⁴⁰ Osman Nuri, *Yıldız Sarayı*, haz. Sabahattin Türkoğlu, Yıldız Sarayı Vakfı Yay., İstanbul 1998, s.

pağanını kızı Ayşe Sultan'a hediye etmiş bir hayvanın sorumluluğunu üstlenmesini istemişti¹⁴¹. Bunun yanında saray çalışanlarına da zaman zaman hayvanlar hediye ederek, hayvanları, onlara verdiği değeri göstermek için vasıta olarak kullanırdı. 1894'te Teşrifatçı Münir Bey'e hediye ettiği iki yaban ördeği karşısında, Münir Bey duygulu bir teşekkür yazısı kaleme alıp takdim etmişti¹⁴².

II. Abdülhamid bu faaliyetleri esnasında büyük bir bilgi birikimi elde etmiştir. Son günlerinde yanında bulunan doktoru Ziya Şakir'in aktardığına göre Padişah kendini şöyle anlatıyordu; "...*Ben hayvan meraklısı olduğum için daima onunla görüşür (Baytar miralayı Rifat Bey) ve fikirlerinden istifade ederdim. Çok hayvan beslediğim için, diyebilirim ki, baytarlar kadar hayvan hastalıklarını da bilirim...*"¹⁴³ Elde ettiği tecrübe ve bilgileri devlet işlerinin farklı mecralarında uygulama veya yeni fikirleri hayata geçirme konusunda da girişimleri vardı. Güvercinlere olan merakının bir sonucu olarak denebilir ki ülkede posta güvercini uygulamasını yeniden canlandırmıştı. Zira bu hususta güvercin mektup mahfazaları ile ilgili yeni ürünler üreten Fransa Dijon'dan Mösyö Clark gibi isimlerle irtibat halindeydi¹⁴⁴. Son dönem merak sardığı köpeklerin, sağlık hizmetlerinde, savaşta ve polis teşkilatında kullanımı üzerine araştırmalar yaptırıyor, kaynakları inceletiyordu¹⁴⁵. Ayrıca ender bitki ve hayvan türlerine ait bir müze koleksiyonu da bulunan II. Abdülhamid, müzesinde bulundurmak istediği kuş ve hayvanları eczâhâne-i hümayûnda¹⁴⁶ tahnit ettiriyordu. 1905 yılına ait listeye göre kuşluklarda ölen bazı hayvanlar eczâhâneye gönderilmiş ve tahnit edilerek müzeye alınmıştı. Bunlar içinde 120 adet çeşitli türden kuş, iki karaca, bir arslan, bir tavşan, on iki adet güvercin ve sekiz adet Al-

23; Vahdettin Engin, *Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid*, Yeditepe Yay., İstanbul 2017, s. 81. Padişahın büyük havuzdaki sandal gezilerine dair Tahsin Paşa'nın hatıratında da tafsilat bulunmaktadır. Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1999, s. 315-316.

¹⁴¹ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s. 123. Bu papağan 1909 yılında Selanik'e sürüldükleri zaman sarayda bırakılmak zorunda kalmıştı. Ayşe Sultan İstanbul'a dönüşünde papağanlarının kendisine iadesini istemiş ve Sultan Reşad'ın izni ile bazı papağanlar iade edilmişti. BOA., İ.DUİT., 6/18. Kayıp beyaz papağan ise büyük tesadüf eseri Beylerbeyi'nde hapis hayatı yaşayan II. Abdülhamid tarafından yıllar sonra bulunmuş ve Ayşe Sultan'a ulaştırılmıştı. A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s. 209.

¹⁴² BOA., Y.PRK.TŞF., 4/14.

¹⁴³ Ziya Şakir, *Sultan Hamid'in Son Günleri*, Akıl Fikir Yay., İstanbul 2011, s.148-149.

¹⁴⁴ BOA., Y.PRK.HR., 24/74.

¹⁴⁵ Almanya'da yazılan ve yazarlarından birisi orada görevli bir Osmanlı subayı olan "*Sıhhiye Köpekleri*" adlı eserin tercüme ve takdimine ilişkin bkz. BOA., Y.MTV., 232/22. "*Japon Savaş Köpekleri*" başlıklı Fransız gazetesi haberinin tercüme ve takdimine ilişkin bkz. BOA., Y.PRK. TKM., 48/5.

¹⁴⁶ Eczâhâne-i Hümayûn hakkında tafsilat için bkz. Arzu Terzi, "Osmanlı Saray Eczanesinin Teşkilat ve İdaresi (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XI/1-2 (2009-2010), s. 49-64.

manya kanaryası olmak üzere toplamda yüz kırk dört adet hayvan mevcuttu¹⁴⁷. Padişah, marangozhâne-i hümâyûnda inşa edilen ve Şale Köşkü'ne konulan, içlerine ise bizzat kendisi tarafından yapılan yağlı boya manzara resimlerinin önüne tahnit ettirdiği kuşları yerleştirmişti. Ayşe Sultan'a göre bu kuşlar dolap içerisinde uçuyor gibi görünüyordu¹⁴⁸. II. Abdülhamid'in hayvanlarla olan meşguliyetinin ulaştığı zirveyi gösteren son örnek ise harem-i hümâyûn kuşluğunda ayağı kırılan bir kanarya için saray doktorlarına eğreti ayak siparişi vermesidir. Saray doktorunun konu üzerine fikir üretmesi ile kanaryaya tamirhâne-i hümâyûnda platin telden takma bir ayak imal edilmesi veyahut müzede bulunan doldurulmuş kanaryalardan birisinin ayağının kesilerek söz konusu hayvana nakledilmesi gündeme gelmişti¹⁴⁹. Çağın ötesinde bulunan bu düşüncelerin nasıl sonuçlandığına dair bilgi sahibi olamasak da Yıldız'da hayvanlarla meşgul olan bu insanların ulaştıkları seviyeyi görmemizi sağlaması açısından önemlidir.

Yıldız'ın Terki ve Hayvanların Akıbeti

Haziran 1909'da gerçekleşen iktidar değişimi Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız'daki otuz üç yıllık birikimini sahipsiz bırakmıştı. Yıldız'ın tasfiyesi neticesinde kuşluk-ı hümâyûn hademeleri dağıldığından hayvanların bakımıyla ilgilenecek kimse kalmamıştı. Sarayın adeta işgale uğramasıyla kıymetli eşyalarla birlikte hayvanlar da talan edilmişti. 30 Haziran 1909 tarihli Tanin Gazetesi'ne göre biri Hamidiye Marşı'nı söyleyebilen ve biri de durmadan "*padişahım çok yaşa*" diye konuşan iki papağan satılmıştı¹⁵⁰. Bunun gibi pek çok hayvan halktan kimselere satılırken, kurulan tasfiye komisyonunun aldığı bazı kararlarla hayvanların bir kısmı farklı yerlere nakledilmişti. Örneğin ağıllardaki inek ve koyunlar Mihaliç Çiftliği'ne gönderilirken, binek hayvanları ordu hizmetine verilmişti¹⁵¹. Padişah'ın özenle toplattığı ve yetiştirdiği binlerce çift güvercin ise birbirlerine karışmaları neticesinde cins özelliklerini kaybederek plansızca çoğalıp vasıfsız hale gelmişlerdi¹⁵². Talihsiz olaylardan biri de şüphesiz, Abdülhamid'in Yıldız'da-

¹⁴⁷ Cesetleri gönderilen iki adet kanarya ölüm sebepleri olan hastalığın tahnite izin vermemesi nedeniyle bunlara herhangi bir işlem uygulanmamıştı. BOA., Y.PRK.SGE., 10/52.

¹⁴⁸ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁴⁹ BOA., Y.PRK.SGE., 5/87.

¹⁵⁰ Osman Selim Kocahanoğlu, *31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid*, Temel Yay., İstanbul 2009, s. 492.

¹⁵¹ Zekeriya Türkmen, "31 Mart Olayı'ndan Sonra Yıldız Evrakı Tedkik Komisyonu'nun Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayı'nın Araştırılması", *XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 2002, s. 570.

¹⁵² Güvercinlerin bu hali Halid Ziya Uşaklıgil tarafından nakledilmektedir. Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, c. I, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1940, s. 155.

ki papağanlarından iki tanesinin yeni iktidar tarafından Bulgar Kralı'na hediye edilmesidir. Son döneminde en çok mücadele ettiği Bulgaristan ve Makedonya meselelerinin sorumlularından olan Bulgar Krallığı'na Padişah'ın özenle yetiştirdiği Yıldız papağanlarından armağan edilmesi, bu büyük mirasa gösterilemeyen saygının en açık ifadesidir¹⁵³.

Sürgün Hayatında Kadim Dostlar

Tahttan indirilmesinin akabinde önce Selanik'e sürgün edilen II. Abdülhamid, Alatinî Köşkü'nde hapis hayatı yaşamıştır. Zaman zaman İstanbul'dan bazı talepleri karşılanırken bir seferinde eski Hazinekar Dilbeste Kalfa'nın Abdülhamid ve haremine hizmet için Selanik'e gitmesine müsaade edilmişti. Dilbeste Kalfa'nın Selanik'e gelişinde Abdülhamid'in en sevdiği hayvanlarından "Pamuk" adlı beyaz kediyi de beraberinde getirmesi köşkte sevinç yaratmıştı¹⁵⁴. Bu kedi daha sonra İstanbul'a getirilmiş ve Abdülhamid'e Beylerbeyi Sarayı'nda da meşgale olmuştu. Kardeşinin güvercinlere olan merakını bilen Sultan Reşad'ın Beylerbeyi Sarayı'na güvercinler göndermesi ve burada bir güvercinlik yaptırması üzerine hayvanlarla ilgilenmeye tekrar başlayan II. Abdülhamid¹⁵⁵, buradaki günlerinin çoğunu marangozluk faaliyetleri, kümes yapımı ve temin ettiği Fizan tavukları ile papağanlarla meşgul olarak geçirmişti¹⁵⁶.

Beylerbeyi Sarayı'nda kedisi ile birlikte yanından ayrılmayan bir de beyaz papağanı olan II. Abdülhamid, en büyük üzüntülerini 1917'de bu hayvanları kaybettiği zaman yaşamıştı. Ziya Şakir'in harem halkı haricinde iki kıymetli dost olarak bahsettiği bu hayvanlardan öncelikle "Pamuk" adlı kedi ölmüş, sarayda düzenlenen küçük cenaze töreni ile cesedi saray bahçesindeki geyikliğe gömülmüştü. Abdülhamid'i paylaşamayan ve birbirini kıskanan bu iki hayvandan birisinin ölümü üzerine papağan da tüm neşesini kaybetmiş ve on beş gün sonra ölmüştü. Benzer bir cenaze töreniyle papağan da kedinin yanına gömülmüştü. Bu ölümlerden sonra Sultan Abdülhamid her fırsatta onların hatıralarından bahseder olmuş ve yeni bir kedi ile papağan bulmak için arayışlara girişmişti¹⁵⁷. Belki de Abdülhamid yaşanan onca acı ve talihsizliğin yükünü hayvan sevgisiyle azaltmaya ve onlarla meşgul olarak unutmaya çalışmıştı.

¹⁵³ BOA., BEO., 3753/281433; BOA., DH.MUI., 84/1/37.

¹⁵⁴ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s. 166.

¹⁵⁵ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s. 224.

¹⁵⁶ Cevdet Küçük, "II. Abdülhamid'in Beylerbeyi Günleri", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI, Bildiriler*, İstanbul 2009, c. II, s. 128.

¹⁵⁷ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s. 667-668.

Sonuç

Şehzadeliğinde iyi bir çiftlik işletmecisi olan II. Abdülhamid, saltanatı boyunca Yıldız'da inşa ettiği bahçelerde geçmiş tecrübelerini tatbik etmiştir. Bu sayede, hayvan cinslerinin çokluğu ve sayılarının fazlalığı itibariyle dünyanın ender bahçelerinden biri haline dönüşen Yıldız'da etkin bir teşkilat kurmuştur. Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı birimler arasında yer alan kuşluk-ı hümâyûn bünyesinde yürütülen hayvancılık faaliyetleri, merak ve eğlence gayelerini aşarak sarayın hayvansal gıda ihtiyacını karşılayan, saray dışına yapılan satışlarla hazineye gelir sağlayan bir işletmeye dönüşmüştür. Böylece, hazine üzerindeki ekonomik yükü çoğunlukla azaltılan kuşluk-ı hümâyûnun Padişah'ın farklı amaçlarına da hitap ettiği görülür. Dünyanın dört bir yanından özel araştırmalarla bu bahçede toplatılan ve çoğaltılan hayvanlar, ülkenin pek çok yerindeki çiftliklere nakledilerek türlerin Osmanlı Devleti sınırlarında yayılması ve hayvancılık sektöründe verimin artırılabilmesi için kullanılması imkânı sağlanmıştır. Bununla beraber yabancı devlet elçilerine, imparator ve krallara saray bahçesinden hayvanlar hediye edilerek diplomatik menfaatler elde edilmeye çalışılmıştır. II. Abdülhamid'in, çok sevdiği hayvanlarını, sevgi beslediği hanımları, çocukları veya memurlarına bu sevginin bir tezahürü olarak hediye ettiği de olmuştur.

Tahta çıktığı ilk yıllara nazaran son döneminde Yıldız kuşluklarının ulaştığı çeşitlilik ve buradaki faaliyetlerin fazlalığı, görenleri şaşkına çevirecek büyüklükteydi. Ancak bir gün aniden tahttan indirilerek saraydan çıkarılan II. Abdülhamid'in çok sevdiği bahçeleri, otuz üç yılda kaydettiği zenginliğini, 1909 yazında hızla kaybetmeye başlamıştır. Talan edilen saraya bahçeler dâhil olmuş, burada mevcut binlerce hayvandan sadece bir tanesi, Pamuk adlı beyaz kedisi Selanik'e Padişahın yanına gönderilebilmiştir. II. Abdülhamid'in, sürgünde ve Beylerbeyi'ndeki hapis hayatında son günlerine kadar en büyük meşgalesi hayvanları olmuş, geride bıraktığı yorgun ve acılı tarihi en güzel hatıralarıyla unutmaya çalışmıştır. Sonuç olarak vurgulanmalıdır ki Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'ndaki hayvanlara dair faaliyetleri, saray duvarları içinde inzivai bir yaşantıyı tercih eden hükümdarın yalnızca hobi ve eğlence faaliyeti olarak tanımlanamaz. Nitekim kuşluk-ı hümâyûn bünyesinde yürütülen bu faaliyetler sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasi boyutları olan teşekküllü bir saray kurumunun varlığını ortaya koymaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

Arşiv Evrakı

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.)

Dahiliye, Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUI.)

Hariciye Nezareti, Londra Sefareti (HR.SFR.(3).)

Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d)

İrade Tasnifi

Dosya Usulü (İ.DUİT.)

Maliye (İ.ML.)

Plan-Proje-Kroki, Plan-Projeler (PLK.p.)

Sadaret, Mektubi Mühimme Kalemî (A.MKT.MHM.)

Yıldız Tasnifi

Esas Evrakı (Y.EE.)

Esas Evrakı Defterleri (Y.EE.d.)

Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.)

Perakende Evrakı, Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ.)

Perakende Evrakı, Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.)

Perakende Evrakı, Başkitabet Maruzatı (Y.PRK.BŞK.)

Perakende Evrakı, Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.)

Perakende Evrakı, Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR.)

Perakende Evrakı, Hazine-i Hassa (Y.PRK.HH.)

Perakende Evrakı, Mabeyn Cetvelleri (Y.PRK.MBC.)

Perakende Evrakı, Mabeyn Erkamı ve Saray Görevlileri Maruzatı (Y.PRK.
SGE.)

YILDIZ SARAYI'NDA KUŞLUK-I HÜMÂYÛN TEŞKİLATI

- Perakende Evrakı, Müfettişlikler ve Komiserlikler Maruzatı (Y.PRK.MK.)
Perakende Evrakı, Serkurenalık Evrakı (Y.PRK.SRN.)
Perakende Evrakı, Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.
TKM.)
Perakende Evrakı, Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (Y.PRK.TŞF.)
Perakende Evrakı, Umumi (Y.PRK.UM.)
Perakende Evrakı, Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Evrakı (Y.PRK.MYD.)
Perakende Evrakı, Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ZB.)

Fotoğraf Albümleri

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Yıldız Fotoğraf Albümleri: 779-74; 90552; 90846.

Araştırma Eserleri

Acaralp, Yasemin, “Yıldız Sarayı ve Yıldız Kasrı Bahçeleri”, *Milli Saraylar*, sayı 11 (2013), s. 213-223.

Batur, Afife, “Yıldız Sarayı”, *Devr-i Hamid-Sultan II. Abdülhamid*, Kayseri 2011, s. 129-151.

Bilgin, Bülent, “Yıldız Sarayı”, *DİA*, c. XLIII, 2013, s. 541-544.

Çakılcı, Diren, “Hindistan’da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şehbenderliği”, *Türkiyat Mecmuası*, c. XXV/Güz (2015), s. 81-106.

Dikici, Süleyman, “Bu Hayvanlar Çok Farklı”, *Uzakları Görebilen Hükümdar Sultan İkinci Abdülhamid Han, I*, Hamidiye Yay., İstanbul 2015, s. 173-176.

Engin, Vahdettin, *Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid*, Yeditepe Yay., İstanbul 2017.

_____, *Sultan Abdülhamid ve İstanbul’u*, Simurg Yay., İstanbul 2001.

Esenbel, Selçuk, “Of Birds and Diplomacy: Royal Gifts to Abdülhamid II”, *Animals and People in the Ottoman Empire*, ed. Suraiya Faroqhi, Eren Yay., İstanbul 2010, s. 287-292.

Gözeller, Ali, “Yıldız Sarayı Tamirhâne-i Hümâyûnu”, *Milli Saraylar*, sayı 15 (2016), s. 79-95.

Günergun, Feza, “Türkiye’de Hayvanat Bahçeleri Tarihine Giriş”, *I. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildirileri*, ed. Abdullah Özen, Elazığ 2006, s. 185-218.

Hızlı, Kasım, “Sultan Abdülhamid’in Polisiye Merakı ve Avrupa’dan Getirttiği Polis Köpekleri”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, sayı 27 (2017), s. 115-126.

İlgürel, Sevim, “Yıldız Köşkü”, İA, c. XIII, İstanbul 1986, s. 423-428.

Kocahanoğlu, Osman Selim, *31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid*, Temel Yay., İstanbul 2009.

Küçük, Cevdet, “II. Abdülhamid’in Beylerbeyi Günleri”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI, Bildiriler*, İstanbul 2009, c. II, s. 117-144.

Orha, Zafer, “Saraylı Hayvanlar”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, sayı 27 (2017), s. 23-28.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yay., İstanbul 2010¹¹.

Osman Nuri, *Yıldız Sarayı*, haz. Sabahattin Türkoğlu, Yıldız Sarayı Vakfı Yay., İstanbul 1998.

Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid*, Timaş Yay., İstanbul 2018¹².

Osmanoğlu, Şadiye, *Babam Abdülhamid, Saray ve Sürgün Yılları*, Timaş Yay., İstanbul 2012³.

Sunar, Mehmet Mert, “Osmanlı Devleti’nde Arslanhane”, *Toplumsal Tarih*, sayı 292 (Nisan 2018), s. 36-41.

Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1999.

Terzi T., Arzu, *Hazine-i Hassa Nezareti*, TTK Yay., Ankara 2000.

Terzi, Arzu, “XIX. Yüzyılın Sonlarında Ebniye-i Seniyye İdaresi (Görevleri ve Teşkilatı)”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 16, 1998, s. 109-119.

_____, “Osmanlı Saray Eczanesinin Teşkilat ve İdaresi (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XI/1-2 (2009-2010), s. 49-64.

Türkmen, Zekeriya, “31 Mart Olayı’ndan Sonra Yıldız Evrakı Tedkik Komisyonu’nun Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayı’nın Araştırılması”, *XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 2002, s. 559-577.

Uşaklıgil, Halit Ziya, *Saray ve Ötesi*, c. I, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1940.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 1988.

Yurdakul, İlhami, “II. Abdülhamid ile Habeşistan İmparatoru’nun Hediyele-ri”, *Hediye Kitabı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2007, s. 83-94.

Yücel, İhsan, “Yıldız Sarayı İstabl-ı Âmire-i Ferhan Binaları'nın Restorasyonu ve Yeniden Yapılanmaları”, *Milli Saraylar 1994/1995*, İstanbul 1996, s. 136-147.

Ziya Şakir, *Sultan Hamid'in Son Günleri*, Akıl Fikir Yay., İstanbul 2011.

“Yıldız Sarayı Vaziyet Planı”, *Belgelerle Yıldız Sarayı Rehberi*, yıl 1 sayı 1, 1982.

Extended Abstract

Sultan Abdulhamid II who ascended the throne in 1876, preferred to stay in Yıldız because of various reasons. Sultan transformed the pavilions and mansions that existed in Yıldız into a palace complex, where he collected a large collection of botany and zoology in the gardens he created. Many species of animals have been housed in many kinds of cages and poultry in various places of the Yıldız Palace gardens where landscaping has been completed with plant species provided by different parts of the world and garden elements such as pools, bridges, glazes, greenhouses and arboreal. Diversified living creatures whose care and administration were provided by animal and plant hospitals established within the palace was at a level that could compete with the examples in Europe and Russia. In the memoir books about the period of Abdulhamid II, Sultan's interest in animals is mentioned and they emphasize the zoological nature of this curiosity. Reflections of this situation on Ottoman archival documents point to many aspects of Abdulhamid II's activities related to animal raising.

In this study, *kushane*, *arslanhane*, *ceylanhane*, *geyikhane*, *sulunluk*, barn and other animal places built in Yıldız during Abdulhamid II period are mentioned. Based on the Yıldız Palace records and *Hazine-i Hassa* registrations, the kinds and number of animals, duties, salaries and numbers of zookeepers are revealed. So, the activities of Abdulhamid II regarding this issue are put forward along with concrete evidence. The organizational structure and income-expenditure data is evaluated. Besides the many species of animals that Abdulhamid II brought from various parts of the world both to satisfy his personal curiosity and to exhibit them, it is clear that many species of animals that gave the place a quality of the farmhouse establishment in Yıldız were used for different purposes. For example, food of animal origin of the palace was supplied from this garden. Apart from the hobby side and the economical business activity of animal raising in palace gardens, it is also clear that it had a place in the political and cultural politics of the Sultan. Activities such as rare species sent to heads of state as gifts, establishment of relations with foreign institutions such as zoological gardens, contact with foreign zoologists and veterinarians, sharing the experience gained in the palace garden over the whole country, the accumulation of materials in the field of zoology support this idea.

Abdulhamid II had obtained an accumulation of knowledge during this activity. He also had attempts to apply this experience and knowledge in different areas of the state affairs or to carry into effect different ideas. It can be said as a result of his interest in pigeons that he revived the practice of the Messenger pigeon. He made researches conducted on the use of dogs, in which he was interested in later, in health care, warfare, and the police force and also wanted sources to be examined. Besides, Abdulhamid II had also a museum collection of rare species of plants and animals. In this sense, he had the birds and other animals, which he wanted to be included in his collection, embalmed in *eczâhâne-i hümayûn*. The latest example to show Abdulhamid II's ultimate engagement in animals is his order given to the doctors in the palace for an artificial leg for a canary with a broken leg in the *harem-i hümayûn* bird house. It was thought upon the doctor's suggestion that an artificial leg made of platin string in *tamirhâne-i hümayûn* or a leg of an embalmed canary in the museum might be transplanted. Although we do not have any information about the results of such forward looking ideas, these are important notions to show us the level of such people who are engaged in the animals in the Yıldız Palace.

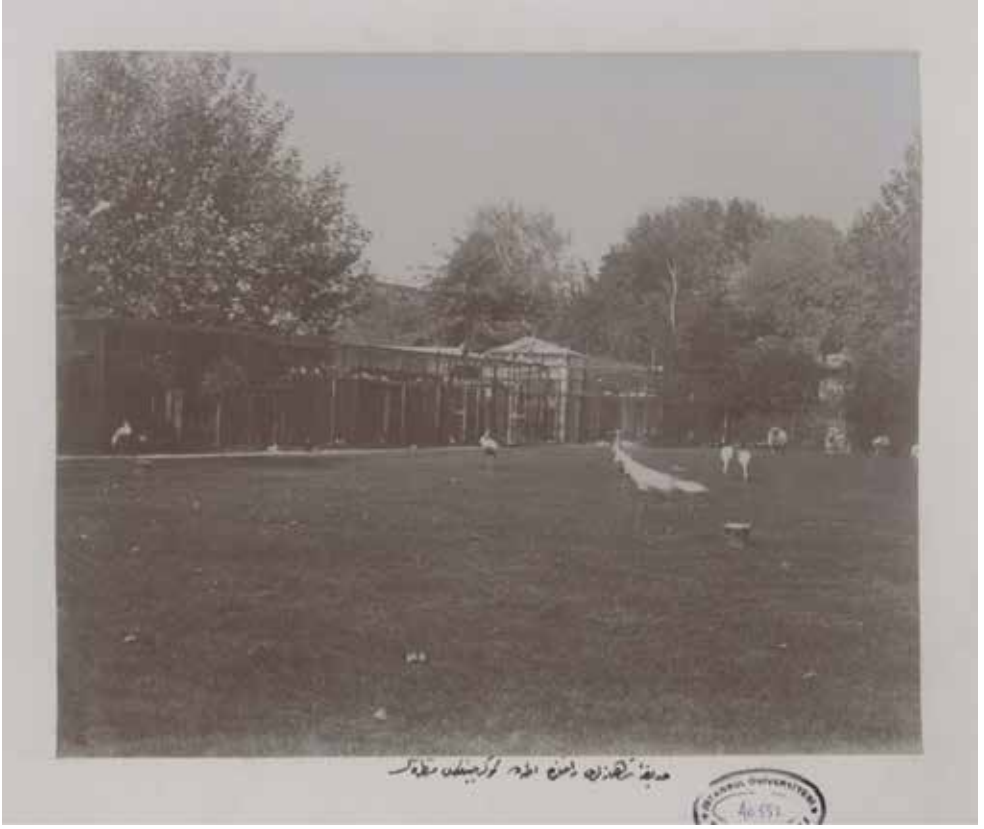
When the total number of numerous animals which were brought from various places and raised in the Yıldız Palace is calculated in, the number of poultries regarding the first years is around 3,000. The numbers grew apace in the following years of Abdulhamid II's reign. According to a list, thought to belong to 1881, while the number of animals in the Yıldız Palace is 3.092, the number is 949 in other bird houses, apart from those in the palace. Moreover, it is seen according to a detailed register book of 1887 that the number of animals in Yıldız raised to 4.543 and the total number in Beşiktaş, Beylerbeyi, Ayazağa and Kağıthane bird houses became 2.128. With regard to this, %70 of the 6.671 *kuşluk-ı hümayûnlar* animals were in Yıldız. This rate marks the balance between the bird houses as it is very close to the rate of bird house care takers

Abdulhamid II, who was a very decent farm operator as a Şehzade as well, used the opportunity of generating an income from the animals in *kuşluk-ı hümayûn*. Milk collected from cows, buffalos, sheeps and goats in Yıldız Palace and other barns was utilized in this regard and met the need for butter, yogurt, slip and raw milk. On the other hand, excess products were sold to be used in the kitchens of different institutions. In 1896, butter machines were brought from London and installed in the garden of the palace. Again, from London, egg incubators were imported, and Padisah established a factory for the production of hen, chicken and other poultries. He also made it possible to meet the need for red meat as well well white meat and egg within the palace. Because, it would be very expensive to establish and economy depending on external sources to subsidize thousands of people in Yıldız's harem, *mâbeyn*, quarter and other units. In this context, it is understood that animal raising

in the Yıldız operated like a farm establishment within the body of *Hazine-i Hassa*. Compared to sultan's early years in the throne, diversity of the Yıldız bird houses and the number of activities there in his last years were astonishing. However, after Abdulhamid II's sudden disenthronement, his beloved gardens' abundance which accumulated in thirty-three years rapidly declined beginning in the summer of 1909. The gardens as well as the palace itself was pillaged and only one animal, which was a white cotton cat, out of thousands could be sent to Thessaloniki where padishah stayed. Abdulhamid II's top occupation was the animals during his exile and prison life in Beylerbeyi. He tried to forget the tired and painful life which he left behind through his best memories. In conclusion, it should be emphasized that Sultan Abdulhamid II's all these activities within the Yıldız Palace cannot be defined solely as the actions of hobby and entertainment of a ruler who preferred an isolated life within the walls of the palace. Thus, these activities carried out within the body of *kuşluk-ı hümayun* reveal the existence of an organized palace establishment which had socio-cultural, financial and political aspects.

DİREN ÇAKILCI

Ekler

Ek 1. Yıldız Sarayı Ada Kuşluğu.
(İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Yıldız Fotoğraf Albümleri, No 90552/30)

YILDIZ SARAYI'NDA KUŞLUK-I HÜMÂÛN TEŞKİLATI

J. Winton Smith Esq.

— THE KENNEL CLUB. —

PEDIGREE CERTIFICATE.

Beuchgron Major

King Koffer III
19,519

Barbwith Prince
20,604

Barbwith Lady
Wonder
23,197
11,595

Beuchgron Koffer
31,535

Sherborne Lucy

Linton Lass
22,505

Ben

Sigge

Beuchgron Regius

Wup
King Koffer

Bessie

Nellie

Stud Book No. (if any) *Nil*

Born *May 2/96.*

Colour *Black*

Breeder *J. Winton Smith Esq.*

Registered by *J. Winton Smith Esq.*

I certify that the above is a true copy of the Pedigree of the
Curly Tailed Beuchgron Major
as recorded in the Books at the Kennel Club.

Signed *W. W. Aspinall* Secretary.
KENNEL CLUB, 27, Old Burlington Street, London, W.

Date *December 7/97.*

FEE—ONE SHILLING.

Y.P.R.E.Ş.A. 28/55

Ek 2. The Kennel Club'tan alınan köpeklerin şecere sertifikası örneği.
(BOA., Y.PRK.EŞA.,28/55)

Ek 3-4. Yıldız Sarayı'nda Bulunan Cins Güvercinler
(İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi Yıldız Fotoğraf Albümleri, No. 779-74)

YILDIZ SARAYI'NDA KUŞLUK-I HÜMÂYÛN TEŞKİLATI

Ek 5

1881 tarihli kuşluklarda mevcut hayvan tür ve adetlerine dair liste.

(BOA., Y.PRK.HH., 6/7)

Zülvecheyn-i Hümâyûn Kütüphanesi Limonluk Kuşluğu			Zülvecheyn-i Hümâyûn Nöbet Mahali Kuşluğu			Zülvecheyn-i Hümâyûn Hadîka-i Âlisi Havuzunda			
Güvercin	Kızıl tavus	195	Güvercin	Demkeş	160	Ördek	Çin	5	
Güvercin	Beyaz, küllü	150	Keklik	Bayağı	39	Ördek	Hanca	3	
Güvercin	Ecnas-1 tavus	75	Keklik	Yemen	7	Ördek	Macar	4	
Güvercin	Ecnas-1 konya	43	Avrupa kuşu	Sağır ve yanağı beyaz	80	Ördek	Çamurcu ve patika	6	
Bülbül		11	Papağan		1	Ördek	Tekir ve Yeşil baş	40	
Hadice Kuşu		2	Keklik	Avrupa ve çin (soba önünde)	17	Ördek	İngiliz	11	
Tutü Kuşu		10	Dünyagüzeli Kuşu	(soba önünde)	4	Ördek	Yavru yeşil baş ve tekir	11	
Papağan	Uzun Kuyruk	5	Avrupa Kırmızı kuşu	(soba önünde)	3	Kaz	Yabani	1	
Papağan	Güvercin tabir olunur	4	Karga	Yanağı beyaz (soba önünde)	2	Kaz	Bayağı	1	
Papağan	Yeşil	1	Papağan	Güvercin tabir olunur (Şale kapısında)	3	Kuşu	Siyah	2	
Papağan	Beyaz	14	Papağan	Yeşil (Şale kapısında)	2	Toplam		84	
Toplam		510	Papağan	Kül rengi (Şale kapısında)	1	Demirkapı Sebzebahçesi ve Dere Havuzunda			
Zülvecheyn-i Hümâyûn Ada Kuşluğu			Toplam			319	Sülün	Gümüş yavru	24
Koyun	İngiliz - erkek	2	Zülvecheyn-i Hümâyûn Demir Kuşluğu			Sülün	Gümüş	21	
Koyun	İngiliz - dişi	6	Güvercin	Ecnas	1.100	Sülün	İzmid	6	
Koyun	İngiliz - burma koç	1	Cökelez (sincap)		2	Sülün	Fizan	4	
Koyun	İngiliz - burma dişi	6	Tavuk	Uzun kuyruk	4	Tavuk	Nemçe	23	
Keçi	Bayağı - erkek	1	Piliç	Uzun kuyruk	23	Tavuk	Kısa bacak	3	

DİREN ÇAKILCI

Keçi	Bayağı - dişi	3	Piliç	İsveç	11	Tavuk	Hind	8
Keçi	Malta – dişi	4	Kanarya		20	Tavuk	Almanya	32
Keçi	Arabistan - erkek	1	Toplam		1.160	Tavuk	?	4
Ceylan	Arabistan - erkek	2	Zülvecheyn-i Hümâyûnla Malta Kasrında			Tavuk	Tepeli Vize	21
İnek	Buzağı	2	Kelb	Zağar (Av köpeği)	15	Tavuk	Bayağı	113
Maymun	Arabistan	2	Kelb	Fino	3	Tavuk	Beş pençe	6
Keçi	Tiftik - erkek	1	Kelb	Bayağı	2	Piliç	Ecnas	75
Keçi	Tiftik – dişi	2	Toplam		20	Hindi	Bayağı	17
Toy kuşu	Bayağı	4	Şale Kasr-ı Hümâyûnu Kuşluğu			Tuti	Alyanak	2
Hindi	Japonya	1	Sülün	Boynus halkalı İzmid	1	Ördek	Yeşil baş	90
Saz tavuğu	Bayağı	1	Sülün	Boynus halkalı İzmid (üzme)	4	Ördek	Düz siyah	41
Sülün	İzmid	3	Sülün	Fizan	18	Ördek	Beyaz ve siyahlı paça	6
Güvercin	Pelenk	200	Sülün	Gümüş	18	Ördek	Beyaz İsveç	37
Güvercin	Ziba	12	Sülün	İzmid	11	Ördek	Almabaş	8
Güvercin	Kursaqı şiş	30	Sakurat	Güzel renkli beyaz ve sarı	64	Ördek	Beyaz paça	17
Güvercin	Avrupa	100	Güvercin	Tahtalı	4	Ördek	Ecnas-ı ezme	62
Güvercin	Konya tavus	50	Avrupa kuşu		46	Kuşu	Beyaz	23
Güvercin	Ters tüylü ipek	30	Kedi	Van	25	Kaz	İngiliz	13
Güvercin	Siyah Halebi	5	Tavuk	Düz beyaz tepeli	25	Angut	Kırmızı	14
Güvercin	Almanya palı	47	Tavuk	Sarı Almanya	24	Saz tavuğu	Bayağı	2
Güvercin	Gökcek (demir kuşluk içinde)	10	Tavuk	Bayağı	12	?	Yabani	7
Kumru	Kos kanalı	1	Tavuk	Kabaca bacak	13	Geyik	Mihrablı	5
Kumru	Kanadı yeşil ufak	10	Tavuk	Yüksek bacak Almanya	29	Zıgım		1
Kumru	Kırmızı ve mai ufak	15	Tavuk	Mısırı	7	Deve kuşu	Anaç	5

YILDIZ SARAYI'NDA KUŞLUK-I HÜMÂYÛN TEŞKİLATI

Kumru	Ecnas	15	Tavuk	İsveç	36	Deve kuşu	Yavru	2
Saka	Nemçe kuşu	2	Tavuk	Kır tepeli vize	16	Keçi	Bedevi	6
Güvercin	Kundus	2	Tavuk	Almanya uzun kuyruk	17	Kedi	Van	2
Avrupa kuşu		25	Piliç	Ecnas	96	Toplam	700	
Turna		3	Toplam		466	Çadır Kasr-ı Hümâyûnu Kuşluğu		
Turna	Telli	4	Malta Kasr-ı Hümâyûnu Kuşluğu			Tavuk	Nemçe, Almanya, Avrupa	46
Toplam		603	Sülün	Fizan	55	Tavuk	Tepeli Vize	35
Geyiklikte Bulunan		Sülün	Fizan yavru	88	Tavuk	Bayağı, Hacı kadın	5	
Geyik	Mihrablı	20	Sülün	Fizan ezmes	4	Piliç	Ecnas	83
Zıgın		10	Sülün	İzmid boynu halkalı	2	Saka kuşu		4
Ceylan	Arabistan	1	Sülün	İzmid boynu halkalı yavru	11	Ördek	Yeşilbaş ve Almabaş	28
?	Yabani	4	Kedi	Van	4	Ördek	Macar, Patika, Çamurcu	38
Fitan??	Arabistan	4	Tavuk	Almanya	42	Ördek	Siyah ve beyazlı İngiliz	2
Tavuk	Bayağı	14	Tavuk	Silivri	28	Papağan	Beyaz	1
Toplam		53	Piliç		135	Hindi	Kül rengi Amerika	2
			Toplam		205	Kuşu	Düz siyah	2
Beşiktaş Sarayı'nda			Ördek, tavuk ve piliç türleri		113	Keçi	Adi	12
Beylerbeyi Sarayı'nda			Tavuk, piliç, ördek, hindi cinsleri haricinde kaplan, arslan, geyik ve köpek gibi vahşi hayvanlar		381	Pars	Arabistan	1
Ayazağa Kasrı'nda			Tavuk, piliç, hindi, kaz, sülün, köpek ve güvercin türleri		937	Toplam		259
Kağıthane Kasrı'nda			Tavuk, piliç, hindi, ördek, angut, kaz ve köpek türleri		697			
Yıldız Sarayı'nda			Yukarıda teferruatıyla verilen hayvanlar		4.543			
Genel toplam			6.671					

Ek 6-7 . Yıldız Sarayı'nda Bulunan Büyükbaş Hayvanlar
(İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi Yıldız Fotoğraf Albümleri, No. 9846)